

אחריות העמים / דווייט מקדונלד

הקדמה

דווייט מקדונלד (1906-1982) הוא שם שאינו מוכר כלל לקורא העברית אבל שמור לו מקום של כבוד בתולדות הכתיבה והביקורת באמריקה. עיתונאי ומבקר תרבות, מקדונלד הקדיש את מירב כתיבתו בשנות ה-30 וה-40' לכתיבה פוליטית, שתיעדה את תהליך הרדיקליזציה שעבר: לאחר פלירט קצר עם הטרוצקיזם, הפך מקדונלד לאנטי-אמפריאליסט, פציפיסט ואז אנרכיסט. בתקופה שהשמאל המערבי הסתנוור מ"שמש העמים", מקדונלד כבר חרט על דגלו את המאבק בכל צורות הטוטליטאריות – נאציזם, קומוניזם, ובהמשך, תרבות ההמונים.

בין השנים 1944-1949 הוא ערך את כתב העת "**פוליטיקה**", שאותו גם ייסד, ובו התארחו דרך קבע אינטלקטואלים מן השמאל הלא-מרקסיסטי (ג'ורג' אורוול, חנה ארנדט, אלבר קאמי, סימון וייל, ז'ורז' בטאיי ועוד); ב"פוליטיקה" גם ראו אור כמה מן המסות הידועות ביותר של מקדונלד, וביניהן "אחריות העמים" הקלאסית. המסה הזאת גם העניקה את שמה לאוסף מאמרים של מקדונלד מאותן שנים, כולם ראויים מאד לקריאה (ראו [כאן](#)).

מקדונלד היה אדם בעל רוח חופשית, מזג פראי משהו, וכותב בחסד. תכונתו החשובה ביותר ככותב פוליטי, נראה לי, היתה הביטול הגמור של הטיות לאומיות וסטריאוטיפים; מעולם לא הניח לזהות האישית והלאומית שלו לזהם את העמדה השיפוטית שלו. באותן שנים, רק אנרכיסט היה יכול לפתוח משפט במלים "גבלס ורוזוולט מסכימים ש..." או "כמו סטאלין, גם רוזוולט...".

תכונה מכרעת נוספת של כתיבתו היא הקדימות של העובדות לתיאוריה. כמו אורוול ומעטים אחרים, הוא שיקלל את סוגת המסה העיתונאית – תערובת של דיווח והגות – שאין כמוה כדי לעורר את מצפוננו של הקורא; אף טקסט אקדמי בפילוסופיה של המוסר אינו יכול לגרום לך לחשוב כמו מסה המשובצת באירועים אמיתיים, מדהימים לגמרי, מן העת האחרונה. ולבסוף, מקדונלד ידע – ואולי לא ידע אחרת – להשאיר דברים "לא סגורים"; חלק ניכר ממאמריו מחוללים מועקה שאינה באה על פתרונה, כאילו הוא מאותת לקורא – החיים קשים ולא פתורים, למה שאני אזייף איזו הרמוניה כוזבת בטקסטים שלי?

מקור מעניין במיוחד לדיסהרמוניה הוא הערות השוליים. המסה שלפנינו נכתבה בסוף 1944 ובתחילת 1945. היא פורסמה שנית ב-1953, בתוספת לא מעט הערות שוליים (כל הערות השוליים נוספו ב-1953). כפי שניתן להיווכח, מקדונלד לא חושש, למעשה הוא שש למדי, לנגח את דעותיו הקודמות, מה שיוצר טקסט כמעט פוליפוני. התיקונים שהוא מציע נעוצים בגילוי עובדות חדשות (שלא היו ידועות או מובנות בלהט המלחמה) או בהתפכחותו שלו משרידי נעוריו המרקסיסטיים. פה ושם הוא מעיר על תופעות פוסט-מלחמתיות שדווקא מחזקות את התזות של המסה (הערת השוליים הראשונה תפתיע גם אתכם).

המסה "אחריות העמים" והשאלות שהיא מציבה הן מרכיב הכרחי בספרייה של כל אדם פוליטי חושב. חרף אורכה, היא קריאה להפליא. אני מצרף את התרגום שלה לילקוט הקטן של תרגומי "**אנטי-מלחמה**" בבילוג. בגוף הטקסט הכנסתי קישורים למאמרים ומידע על אודות אירועים שמקדונלד מזכיר ופרטיהם כבר נשכחו מן הקורא המודרני. ככל טקסט פוליטי, גם הטקסט הזה מעוגן בזמן ובמקום שבהם הוא נכתב ועליהם הוא מגיב.

ובאשר לשאלות והבעיות שהמסה מעוררת, וכיצד ניתן לחשוב עליהן כיום – על כך באחרית הדבר שהוספתי אחרי התרגום.

[תודתי לעדיית זרטל על הערותיה המועילות]

עידן לנדו

אחריות העמים / דווייט מקדונלד

"אנחנו מדברים על הטורקים וסולדים מהקניבלים; אבל אולי אחדים מהם יחזו בגן עדן לפנינו; הגוף שלנו הוא אולי בן-תרבות אבל הנשמה ברברית. אנחנו עיוורים למראות הממשיים של העולם; חרשים לקולו; ואטומים למותו." (הרמן מלוויל)

"הגרמנים חשבו בפוליטיקה את מה שאחרים עשו בה... אומנם גרמניה רק ליוותה את התפתחות האומות בפעילות המופשטת של המחשבה, מבלי לקחת חלק פעיל במאבקים האמיתיים הכרוכים בהתפתחות הזאת, אך מן הצד השני היא נשאה בסבל שחוללה אותה התפתחות מבלי ליהנות מפירותיה, ולו באופן חלקי. פעילות מופשטת מן הצד האחד מקבילה לסבל מופשט מן הצד האחר. כתוצאה מכך, יום בהיר אחד גרמניה תמצא את עצמה ברמת הריקבון האירופאי מבלי שאי פעם השיגה רמה של שחרור אירופאי; תופעה שניתן לדמותה לעובד אלילים שמתמסר לתחלואי הנצרות... השחרור היחידי של גרמניה שהוא בגדר האפשר יינק מן הרעיון שהאדם הוא התכלית העליונה של האנושות... בגרמניה, לא ניתן להכחיד אף זן של שיעבוד מבלי להכחיד את כל הזנים... השחרור של גרמניה יהיה השחרור של האנושות." (קרל מרקס, 1844)

"כעת עלי להיפרד. מחר אמא תישלח לתא הגזים, ואותי ישליכו אל הברא." (מתוך מכתב שכתבה ילדה במחנה השמדה בפולין)

"היינו קצת מתוחים כשלקחו אותה", אמרה אמה של הילדה מאוחר יותר, "אי אפשר לדעת מה יקרה כשהם מתחילים להשתמש במחט החשמלית. אבל לא היתה סיבה לדאוג. היא לא מסרה לגרמנים אף שם או כתובת ואף אחד לא נעצר."

הילדה היתה חברה במחתרת הצרפתית; היא נלכדה בידי הגסטפו; היא עונתה, בזמן שאמה הוחזקה בתא סמוך כדי שתוכל לשמוע את הצרחות של בתה; והיא מתה. זאת היתה אירופה תחת שלטון הנאצים: ההתייחסות האגבית לעיניים, הטכנולוגיה המודרנית של כלי העינוי; הגישה הפוליטית-לחלוטין של האם – "לא היתה סיבה לדאוג", כיוון ש"היא לא מסרה אף שם". משהו קרה לגרמנים – לפחות לחלקם; משהו קרה לאירופה – לפחות לחלקה. מה זה היה? מי או מה היה אחראי לכך? מה זה אומר על הציוויליזציה שלנו, על כל עולם הערכים שלנו? זאת השאלה המוסרית הגדולה של זמננו, והתשובות שניתן לבעיות הפרקטיות הגדולות תלויות במידה רבה בתשובות שליבנו וגם שכלנו יתנו לשאלה הזאת.

במאמר הזה אני רוצה להתייחס לשאלה הזאת כהבט של בעיה כללית יותר, שידידי, [ניקולא צ'ארומונטה](#), מכנה "אחריות העמים".

במלחמה הקודמת, האמנו להרבה "סיפורי זוועה" שמאוחר יותר הסתברו כתעמולה. בהשוואה לזוועות הגרמניות שהעיתונות מדווחת עליהן במלחמה הזאת, אלו של 1917, מחרידות ככל שהיו, היו (1) זניחות מבחינה כמותית (לעיתים נדירות כללו יותר מכמה קורבנות בודדים), ו-(2) מעשים שבוצעו בלהט הקרב בידי חיילים שפעלו לבדם עם כידון או רובה, ולא עיניו וטבח שיטתיים, באמצעות מכשירים שיועדו לכך, כפי שמדווח כעת. כה רגישה היתה דעת הקהל אז, עד שהבריטים הצליחו לעורר מחאה חריפה נגד הוצאתה להורג של [אדית קאוול](#), אף כי מדובר היה במרגלת שעל פי כל כללי המלחמה קיבלה את מה ש"הגיע לה". כיום אנחנו יותר "קשוחים" – חובה עלינו להיות כאלה, או שדעתנו תיטרף, כה קיצוניים הזעזועים שניחתים על הרגישות המוסרית שלנו, על מערכת העצבים שלנו, מדי בוקר מתוך כותרות העיתונים. ועדיין, הלב שוקע למשמע חלק מן הדיווחים.

הוועדה לחקר פשעי מלחמה בצרפת העריכה לאחרונה שבין 200 ל-250 אלף אזרחים צרפתיים נהרגו בידי הגרמנים בזמן הכיבוש של צרפת. הוועדה גם אספה והעמידה מוזיאון של מתקני עינויים: ברזלים מלובנים, צבתות לעקירת ציפורניים, "נעל חשמלית", קסדה עם ברגים שניתן להדק באטיות... מאז האינקוויזיציה הספרדית לא נראה אוסף כזה. מי היה מעז לנבא במאה ה-19 שאחת האומות המפותחות ביותר באירופה תשתמש במכשירים כאלה? מרקס בעצמו היה מצטמרר למחשבה הזאת. המכתם שכתב ב-1844 נהפך על פיו: הגרמנים עשו בפוליטיקה את מה שעמים אחרים עד כה העזו רק לחשוב עליו.

במלחמה הקודמת, ניתן היה לפטור את כל זה כתעמולה. אבל ההבדל הגדול בין "סיפורי הזוועה" של מלחמת העולם הראשונה לבין אלה של מלחמת העולם השנייה הוא שהאחרונים הוכחו כאמיתיים ממש כשם שהראשונים הופרכו. מי שאינו מאמין לדיווחים בימינו חייב להניח שכמעט כל כתב מלחמה הוא כזבן בממדים מינכהאוזניים, שמשקיפים נייטרלים הם שקרנים, שארגוני דת וצדקה בינלאומיים פיברקו דו"חות מפורטים. אנחנו גם יודעים, על בסיס האידיאולוגיה של הנאצים ומה שהם עוללו בגרמניה עצמה, שזוועות כאלה אינן בלתי סבירות.

שומה עלינו לא רק להכיר בזוועות האלה, אלא להתעקש על קיומן. שומה עלינו להישיר מבט גם אל הזוועה הגדולה מכולן: רציחתם של מחצית מיהודי אירופה, כארבעה מיליון גברים, נשים וילדים, במחנות ההשמדה של שלזיה ופולין.¹ במלחמה הקודמת, הבדיה הכי קיצונית של התועמלנים שלנו סיפרה על "מפעלי גופות" גרמניים, שבהם לכאורה גופותיהם של חיילים מתים הורתחו כדי להפיק מהם שומן וכימיקלים. לא רק שזה לא היה נכון, אלא שגם לא היה עולה על דעתו של איש להמציא סיפור על בתי מטבחיים שבהם אנשים תפסו את מקומו של הבקר. ובכל זאת אנו יודעים, מראיות שאין להפריכן, כי **הדברים האלה נעשו**. הם חלק מן העולם שלנו ומחובתנו להסתגל אליהם.

דיווחים מפורטים על "מחנות ההשמדה" החלו להתפרסם רק בשנה האחרונה. הדיווחים העיקריים שאני ראיתי הם תיאורי המחנות באושוויץ ובברקנאו בשלזיה העלית, שהופיעו ב"ניו יורק טיימס" ב-2 וב-5 ביולי, 1944, ונשלחו משוויץ; הדיווחים ב"טיימס" (27 באוגוסט) וב"טיימס" (11 בספטמבר), המבוססים על סיור בהדרכת הרוסים במחנה ההשמדה לשעבר במיידנק; והדו"ח המתבסס על סיפוריהם של שלושה עדי ראייה שנמלטו מאושוויץ וברקנאו, אשר פורסם בידי סוכנות ממשלתית, "ועד פליטי המלחמה", ב-26 בנובמבר, 1944. הדיווח הראשון הוא המרשים מכולם שכן הוא פורסם בידי ארגון סעד שוויצרי ידוע, הפלוכטלינגשילפה שבציריך, שבראשו עומד הכומר פול ווט. הוא ממומן בידי ועדת הפליטים האקומנית של מועצת הכנסיות העולמית. אך בכל הדיווחים, האווירה זהה: שיטה ורציונליות שירדו מהפסים; תגליות המדע, השכלולים של ארגון ההמון המודרני מיושמים לצורך רציחתם של אנשים שאינם לוחמים, בקנה מידה שלא ידענו מאז ימי ג'ינגיס חאן.

המחנות הללו, שהנאצים כינו "דוגמה ומופת למחנות השמדה", הופעלו בידי מומחים לרציחת יהודים והיו מפעלים של מוות, פשוטו כמשמעו. לעתים קרובות מסילות רכבת חדרו לתוכם כדי לשנע את חומר הגלם. ה"חומר" הזה עובד באורח מסודר: גולח, נרחץ, חוטא, ואז כל אחד קיבל לידי פיסת נייר עם מספר, ובחדר סמוך הוטבע המספר בבשרו – לנשים, על שדיהן (כך גם ב"מושבת העונשין" של קפקא, המכונה מוציאה להורג את הפושע באמצעות חקיקת פשעו בבשרו – עוד היבט אחד מרבים מדי שבהם המציאות הדביקה את דמיונו של קפקא). שיתוף הפעולה של הקורבנות היה חיוני כדי

¹ זהו הנוסח שהתפרסם ב"פוליטיקה" ב-1945. הערכות מאוחרות יותר מציבות את האומדן על 6 מיליון איש. בתפנית היסטורית אירונית, הקורבנות הפכו עכשיו למדכאים בתורם. מאז 1948, כ-800 אלף פליטים ערבים שנסו מפלשתינה בזמן הקרבות מתגוררים בדלות וניון במחנות של האו"ם מסביב לגבולות המדינה. ממשלת ישראל – ללא התנגדות של אף קבוצה יהודית שמוכרת לי – מסרבת לקבלם בחזרה, ומסרה את הבתים, הנחלות והכפרים שלהם לידי מתיישבים יהודים. הצידוק לכך הוא השטות הרגילה בדבר "אחריות קולקטיבית". מעשה ההפקעה הזה, כמובן, אינו עומד בשורה אחת עם פשעי הנאצים החמורים לאין ערוך יותר. אך גם עליו אין לעבור בשתיקה.

לחסוך בזמן (ולהשיג תפוקה מירבית). בדרך הניסיון נמצא שהמוות מהיר יותר כשהגוף חם, רחוק ולח. על כן מבני ההשמדה עוצבו כמו מקלחות ציבוריות; האשליה טופחה באופן שיטתי באמצעות שני דיילים במדים לבנים שנתנו מגבת ופיסת סבון לכל קורבן. היו אפילו גומחות שיועדו כביכול למקלחות בתוך התא, חדר בטון שלתוכו נדחסו כמה שיותר אנשים עירומים.

"כשכולם בפנים, הדלתות הכבדות נסגרות. אז יש הפוגה קצרה, ככל הנראה כדי לאפשר לטמפרטורת החדר לעלות לרמה מסוימת. לאחר מכן אנשי אס.אס. עם מסיכות גז מטפסים על הגג, פותחים את הפתחים שבתקרה, ומנערים כלפי מטה תכשיר אבקתי הנושא את השם "ציקלון, לשימוש נגד מזיקים", שמיוצר במפעל בהמבורג. משערים שזו תערובת כלשהי של ציאניד שהופכת לגז בטמפרטורה מסוימת. אחרי שלוש דקות, כולם בתא מתים."

הגופות נלקחו למשרפה (שבמיידינג נראתה כמו "מאפייה גדולה או כבשן אש קטן מאד"), שם הן בותרו בידי קצבים, הועמסו על אלונקות ברזל, והוסעו על גלגלים אל תוך תנורים שהוזנו בחומר דליק. בשיטות כאלה, המוות הופק בממדים המוניים: בבירקנאו לבדה, על פי ההערכות, יותר מימליון וחצי איש נספו בין אפריל 1942 לאפריל 1944.

כמו במכלאות הבקר של שיקגו, שום תוצר לוואי לא בוזבז. הבגדים והנעליים נשלחו לגרמניה להקל על המחסור במוצרי צריכה.

"הגענו למחסן גדול. הוא היה מלא נעליים. ים של נעליים... הן נערמו במיכל כמו פחם עד למחצית מגובה הקירות. מגפיים. נעלי גומי. חותלות. נעלי בית. נעלי ילדים, נעלי צבא, נעליים ישנות, נעליים חדשות... בפניה אחת היתה ערימה של פרוטזות."

וגם:

"ליד התנורים נמצא חדר הרוס חלקית ובו שולחן אבן גדול. כאן הוציאו סתימות זהה משיניים. אף גופה לא נשרפה ללא חותמת על חזה: 'סתימות זהב נבדקו!'"

והעצמות והאפר של הגופות השרופות נשלחו לדשן את שדות הכרוב מסביב למחנות. הגרמנים, תמיד דבקים במדע, לא החמיצו את ההזדמנות לקדם את הידע האנושי. כל התאומים הזהים שעברו בבירקנאו נלקחו ל"בדיקות ביולוגיות" במכון מדעי גרמני. במחוז ווז' שבצרפת התגלה לאחרונה "מחנה מעבדה", שבו נעשו ניסויים באלפי בני אדם, תמיד עם תוצאות קטלניות. היו שבותרו, היו שהודבקו בצרעת ובדבר, היו שעיוורו אותם (כדי לבדוק אם ניתן להשיב את ראייתם), רבים הומתו בגז שעה שמשקיפים צפו בהם מבעד לחלון. אולי הפרטים המזוועים מכל משקפים "שילובים" מיוחדים שמפתה לייחס אותם לחוסר טעם גרמני טיפוסי, אלמלא ידענו גם בצד שלנו תעמולת מלחמה דומה. כך למשל במחנה בהולנד נמצאו תאים שנבנו באופן כזה שיגרמו למוות בחנק איטי; פעוטון לילדי האסירים שקירותיו עוטרו בציורים מסיפורי אגדות; ובמיידינג, הרמקולים שאגו כל היום לכל עבר... ואלסים וינאיים.

אך מספיק! אפשר לומר שאלה שתיכננו וביצעו מעשים כאלה היו לא שפויים. לעתים קרובות, זאת היתה אולי האמת. אך מרגע שהוגדרה המטרה, האמצעים היו רציונליים בתכלית – רציונליים מדי. הנאצים למדו הרבה מייצור המוני ומארגון כלכלי מודרני. הכל נראה כמו פרודיה אפלה על אשליות וויקטוריאניות בדבר השיטה המדעית והצורך העליון ללמוד לשלוט בסביבה. הסביבה נשלטה במיידינג. אלה בני האדם שיצאו מכלל שליטה.

1. פשעי המלחמה של הגרמנים הם יחודיים

חלק ניכר ממעשי הזוועה של הגרמנים במלחמה הזאת משקף את אופי המלחמה בכללותה ולא בהכרח מלמד על איזשהו חוסר אנושיות מיוחד של הגרמנים.

לדוגמה, היה לא מעט זעם מוסרי על השימוש ב"פצצות רובוט" (טילי השיוט V-1 ו-V-2). אבל האפקט של "הפצצות שטיח", שחילות האוויר של ארה"ב ובריטניה שכללו עד כדי שלמות, הוא בלתי מובחן באותה מידה ורצחני הרבה יותר.

עיתון הבוקר של היום מדווח:

"מפקדי חילות האוויר של בעלות הברית קיבלו את ההחלטה שרבים ייחלו לה, ליזום הפצצות על מרכזי אוכלוסיה גרמנית במטרה להטיל אימה... להשקפת בעלות הברית, הפצצה של ערים גרמניות גדולות תיצור צורך מייד בסיוע. הסיוע ישוגר אל אזורי ההפצצה ברכבות ובמשאיות, אשר לא רק יוצרות בעיות תחבורה אלא גם מסיטות משאבים מחזית הקרב. פינויים של חסרי הבית יביא לאותה תוצאה."

הטעות היחידה בציטוט הזה היא האמירה שההחלטה התקבלה זה עתה. למעשה, בעלות הברית נקטו ב"הפצצות אימה" זה שנים מספר. נזכיר גם את ההתמרמרות שחשנו אנו, ב-1940, כשהלופטוואפה הגרמני הפציץ שיירות פליטים. "כמה אופייני לנאצים!", הכרזנו; נפשנו היתה עוד רכה באותם ימים. באותה שעה ממש כבר נחתמו החוזים הראשונים לייצור פצצות הרובוט שלנו, כלי נשק שכל מי שמבין דבר מה בלוחמה המודרנית יודע שהוא יהיה מרכיב מרכזי במלחמת העולם השלישית.²

הנאצים שיעבדו את אירופה ובתוך כך ניצלו את כלכלתה באכזריות והרעיבו המונים, מדיניות הראויה לכל גינוי. אבל העיתונות שלנו מפרסמת זה חודשים רבים מאמרים על כשלונן של בעלות הברית לספק יותר מזון לאירופאים ה"משוחררים" (והרעבים) ממה שהנאצים סיפקו (ולעתים קרובות, כמו באיטליה ובבלגיה, אפילו פחות מהם). "צרכים צבאיים", כך נראה, שולטים "בנו" ביד ברזל לא פחות מאשר "בהם", וגוזרים את אותן תוצאות נוראות לעמי אירופה.

כשלקדו פעילי מחתרות, הנאצים הגיעו לפסגות של ברוטליות. לאורך ההיסטוריה הצבאית, לוחמי גרילה תמיד זכו ליחס מחמיר; תקנות האגף מתירות לירות באזרחים בני ערובה בתגובה למתקפת גרילה על צבא פולש. אין לשכוח שהגרמנים כבשו כמעט את כל אירופה במשך ארבע שנים, ושהצבאות שלנו רק מתחילים כעת לכבוש טריטוריית אויב. אם נחזה בהתגבשותה של מחתרת גרמנית נחושה כמו זו שהנאצים התמודדו עמה, קרוב לוודאי שהצבאות שלנו ייסוגו קמעא מאותה פסגה מוסרית שבה הם ניצבים כיום.³

אפילו ההשמדה ההמונית של אנשים חסרי ישע איננה חסרת תקדים בתקופתנו כפי שהתועמלנים בצד שלנו מציגים זאת. המוני אנשים מגזעים לא-לבנים נמחו בידי האדם הלבן מאז 1800; "זוועות

² שישה חודשים אחרי כתיבת הדברים האלה, "אנחנו" האמריקנים הדמוקרטים וההומאנים הפלנו פצצות אטום על הירושימה ונגסאקי, והשמדנו כהרף עין בסביבות 90 אלף אזרחים – גברים, נשים וילדים. כך הגיעה לשיאה המדיניות האנגלו-אמריקנית של טבח אוכלוסיות אזרחיות מן האוויר, מדיניות שבדיעבד הוכחה כנטולת כל צידוק מוסרי, הרסנית מבחינה פוליטית ומפוקפקת מבחינה צבאית.

³ המחתרת לא התגבשה ובסך הכל התנהגותם של צבאות ארה"ב ואנגליה לא היתה גרועה מזו של רוב הכובשים – סטנדרט צנוע למדי. בניגוד להם, הצבא האדום, צלל הרבה מתחת לסטנדרט הזה. השבועות הראשונים של הכיבוש הרוסי במזרח גרמניה, אוסטריה והונגריה היו אורגיה משולחת-רסן של אונס והרג המוני, בקנה מידה שלא היה מוכר במערב מזה מאות שנים. ראו את ארבעת הדיווחים הנוראיים, מפיהם של ניצולים, שפרסמתי ב"פוליטיקה" (ינואר 1946, עמ' 4-8; אוקטובר 1946, עמ' 319-315).

הגומי באמזונאס ובקונגו הבלגית (ראו ספרו של ג'וזף קונרד, "לב האפלה"); ההוצאות להורג ההמוניות בעקבות "**מרד הבוקסרים**" בסין; הטבח של רוב האוכלוסיה השחורה באוסטרליה ושל האינדיאנים באמריקה; ולא נזכיר עוד עשרות אפיזודות "קטנות" יותר ברחבי אסיה ואפריקה. באנגליה עצמה, במחצית הראשונה של המאה הקודמת, מיליוני גברים, נשים וילדים ממעמד הפועלים נאלצו לעבוד ולרעוב למוות בתנאים שלעתים קרובות היו ברוטליים ומשפילים כמעט כמו במיידנק, בחיסרון שסבלם של הקורבנות נמשך הרבה יותר (ראו רשומות ממשלתיות מן התקופה, "מצבו של מעמד הפועלים האנגלי ב-1844" של אנגלס, או "**לורד שפטסברי**" של ג'. ל. וברברה המונד); וברוסיה הסובייטית ב-15 השנים האחרונות מיליוני איכרים ואסירים פוליטיים הומתו ברעב שהמדינה חוללה במתכוון, או שעבדו עד מוות במחנות של עבודה כפויה.

יחד עם זאת, גם לאחר שחומצות החקירה הפרטנית עשו את שלהן, נותר משקע משמעותי. המשקע הזה הוא שהופך את הזוועות הגרמניות במלחמה הנוכחית לתופעה ייחודית, לפחות בהיסטוריה המודרנית.

חלק מזה נעוץ באכזריות האישית, האינטימית, שנחשפה בהתנהגות הגרמנים. אין לי ספק שבעלות הברית יוציאו להורג בני ערובה ויעלו באש ערים שלמות "אם יש צורך בכך"; אבל אהיה מופתע אם הן יעשו זאת בקנה המידה של הגרמנים (50 חיי אדם תמורת אחד היה "שער החליפין" המינימלי), או באותה ברוטליות סדיסטית שבה השמידו הגרמנים כפרים שלמים, כמו גם השימוש התכופ שלהם בעינויים המחרדים ביותר.

אבל בעיקר זה אופיין השרירותי של הזוועות הגרועות מכל. מה שחוללו אומות אחרות כתוצר לוואי לא נעים של המאמץ להשיג מטרות אחרות חוללו הגרמנים במיידנק ובאשוויץ כמטרה בפני עצמה. מה שבמקומות אחרים בוצע בסתירה לקוד האתי של המבצע עצמו, ולכן הוסתר תחת צידוקים צבועים, נעשה כאן בהתאם לקוד המוסרי המוצהר של הנאצים, ולכן נעשה באופן פומבי, במצהלות ניצחון.⁴ ההפצצה של בעלות הברית על ערים גרמניות הרגה הרבה אזרחים חפים מפשע (אף כי פחות ממה שנהרגו במחנה השמדה אחד של הגרמנים), אבל לפחות היה מאחוריה רציונאל הומאני כלשהו: המחשבה שהיא נחוצה לניצחון במלחמה, שנחוץ בתורו להישרדותן של אומות הברית. יותר

⁴ לא נכון, בעצם ההיפך מהנכון. "למה כתבתי דבר כה מופרך, איני יודע", כתבתי מאוחר יותר, "לא היו ראיות לכך: היסחפות רטורית היא כנראה התירוץ הקלוש שלי". תירוץ נוסף הוא שהחמצתי (כפי שאחרים החמיצו) אבחנה חשובה, בין מחנות **השמדה** (כמו מיידנק, אושוויץ, אושווינצ'ים) לבין מחנות **הריכוז** (כמו בוכנוואלד, דכאו, זקסנהאוזן). האחרונים התקיימו לכל אורך שלטונו של היטלר. שיעור התמותה בהם היה גבוה מאד, אבל מטרתם לא היתה סתם להרוג, אלא להטיל טרור, לענות ולשבור את רוחם של האסירים, ובתקופת המלחמה, גם לנצל את כוח העבודה שלהם. קיומם לא נשמר בסוד – הנאצים למעשה טרחו לפרסם את קיומם ברבים – באופן כללי, בלי הפרטים המזוועיים – כאמצעי להרתיע את האופוזיציה. ממילא אי אפשר היה לשמור אותם בסוד שכן כולם שכנו בגרמניה עצמה, ועד לשנת 1940, כל האסירים בהם היו גרמנים. אבל מחנות השמדה שכנו בעיקר בפולין, והם "עיבדו" רק יהודים, רובם פולנים, ואחרים שאינם גרמנים. כך שניתן היה לשמור עליהם בסוד, ואומנם כך נעשה. רק גרמנים עם קשרים טובים מאד בפיקוד הצבאי הבכיר ידעו על קיומם. שכן כל מטרתם היתה להרוג את כל היהודים, גברים ונשים, מבוגרים וילדים, ללא כל עילה פלילית או פוליטית, אלא רק משום שהיו יהודים. והמטרה הזאת היתה מזעזעת ומחרידה את כולם, בגרמניה ומחוצה לה, להוציא נאצים פנאטים.

תכניות האב "תאי הגאזים הניידים" (משאיות סגורות שנועדו להמית אנשים בחנק) אושרו בידי היטלר בסתיו 1941, והיחידות הראשונות החלו לפעול בשטחים כבושים ברוסיה באביב 1942. מחנות השמדה הראשונים נפתחו בסתיו 1942 ופעלו עד לסתיו 1944, כשהימלר סגר אותם, מבלי ליידע את היטלר, כחלק מהכנותיו לפתוח במשא ומתן על הפסקת אש, מאחורי גבו של היטלר, עם האמריקאים והבריטים. שמועות על תאי הגאזים הניידים ומאוחר יותר על מחנות השמדה החלו להתפשט ב-1942, ואין כמעט ספק שמשדר החוץ הבריטי קיבל מידע עליהם ממוסקבה בתחילת 1943. "הספר השחור של יהדות פולין" הופיע באותה שנה עם דיווחים סנסציוניים מן המחנות. אבל בדיוק משום שכל העניין היה כה סנסציוני, כל כך מעבר למה שהיה מוכר במערב – מעבר לטוב ולרע, כפי שהחוק מגדיר את מעשיו של אדם לא שפוי – הדיווחים האלה, במשך זמן מה, נתקלו בחומה של אי אמון. יש גם סיפורים רבים על יהודים שהוזהרו אך סירבו להאמין, והתייצבו בצייטנות למשלוחים למיידנק. רק בקיץ 1944 החל העולם הלא-גרמני להאמין בכך; מה הפלא שגרמנים ובהמות זמן נודע להם על מחנות השמדה דרך שידורי הרדיו של בעלות הברית התייחסו לכך כאל "תעמולת זוועה"? הרוב אפילו לא ידעו על כך אז. המקור הטוב ביותר על מחנות השמדה הוא ספרו של ליאון פוליאקוב, "Bréviare de la Haine" (פריז, 1951).

מכך, ניתן להציג טיעון שהיא **באמת** היתה נחוצה. אבל השמדת יהודי אירופה לא היתה אמצעי להשגת מטרה שמישהו יכול, ולו גם באופן קלוש, להציגה כרציונלית. היהודים לא איימו על משמידיהם; השמדתם לא שירתה שום צורך צבאי; "תורת הגזע" מאחוריה היא חסרת שחר מבחינה מדעית ומעוררת חלחלה מבחינה אנושית, ואפשר לתארה במדויק כנירוטית. יהודי אירופה נרצחו כדי לספק שנהא פרנאידית (כשם שפצצות הרובוט הוטבלו בשם "V" על שם Vengeance, נקמה), אבל ללא כל סיבה או יתרון שאני יכול לדמיין.⁵

חישובו גם על מעשי הטבח של משטר סטלין, היחידים בדורנו שמשתווים לקנה המידה הנאצי. ברוסיה יש כיום פחות כבוד לחיי אדם ופחות התנגדות אידיאולוגית לאקטים של אלימות בקנה מידה המוני מאשר בדמוקרטיה הבורגנית. אבל אפילו שם קיימת ההצדקה, נניח, [לרעב שיזמה המדינה](#) ב-1932, לפיה הוא לא היה אלא האמצעי הברוטלי והמחריד (שכמובן השחית את המטרה – אבל זה סיפור אחר) להגשמת שיטה חקלאית שתגביר את התוצרת. אולי זו לא מטרה טובה בפני עצמה, אבל לבטח היא אינה רעה. ובכל מקרה, זו מטרה רציונלית. והקולאקים הורעבו למוות לצורך הגשמת המטרה הזאת, לא מתוך תשוקה להשמיד אותם בתור שכאלה. אפשר לומר, במידה של צדק, שלקולאק המת או ליהודי המת לא ממש אכפת מה היו המניעים של מי שהציאו אותו להורג. אבל זה אכפת מאד למוציאים להורג בעצמם, וגם לדרך שבה אנו שופטים את מעשיהם.⁶

בקצרה: בעלי המפעלים האנגלים במאה הקודמת והביורוקרטים הרוסים במאה הנוכחית חלקו אדישות מזעזעת לחיי אדם. אבל הנאצים לא היו **אדישים** לחיי אדם. נהפוך הוא, הם הקדישו להם תשומת לב רבה. הם גזלו אותם לשם העונג הטהור שבגזילתם. לא היה מניע נסתר מאחורי מיידנק, לא היתה שום תועלת ליוצריה מעבר לסיפוק של שנהא גזעית נירוטית. מה שבעבר רק רוצחים פסיכופטים ביצעו, כעת בוצע בידי השליטים והמשרתים של מדינה מודרנית מפוארת. זה דבר חדש.

כעת אנו מגיעים לשאלה: מי אחראי לזוועות האלה?

2. האנטישמיות הגרמנית איננה "פעולה של העם"

אם יש מובן מוסרי כלשהו לרעיון שאומה מודרנית נושאת באחריות קולקטיבית, הרי שאחריות זו חלה רק על פעולות שהאומה נוקטת מיזמתה וכגוף אחד, פעולות העולות בקנה אחד עם תפיסת העולם שלה. אי אפשר להרשיע אומה בגין מעשים שנעשו בידי תת-קבוצות מקוטבות בתוכה.

מה משתמע מכך ביחס לגרמנים וליהודים? אמת היא שהאנטישמיות היתה ועודנה נפוצה בגרמניה, כמו בארץ שלנו. אבל אנטישמיות היא דבר אחד, ורדיפה אלימה של היהודים היא דבר אחר. אם העם הגרמני כולו היה תומך במדיניות הנאצית כלפי היהודים, אפשר היה לצפות שבין 1933 להווה, תקופה שבה הנאצים השתמשו בכוח השלטון כדי להוציא את היהודים מחוץ לגדר החוק והאנושות עצמה, יתרחשו התקפות אספסוף רבות על יהודים ומוסדותיהם. בפועל, ככל שזכרוננו מגיע, העיתונות האמריקאית לא דיווחה על אף התקפה כזאת. ואני זוכר בבירור שב-1938, כשהנאצים ניצלו את רציחתו של הדיפלומט שלהם בפריז, [פון ראט](#), בידי יהודי, כדי להגביר את הטרור האנטי-יהודי בגרמניה, העיתונות דיווחה שהיו מעט מאד גילויי עוינות כלפי היהודים מצד ההמונים ברחובות. העיתונות הגרמנית, הנתונה לשליטת המשטר, הסיתה בלי סוף לאלימות נגד יהודים. פלוגות הסער ואנשי אס.אס. עצרו אלפי יהודים בפרהסיה, הרסו חנויות של יהודים ושרפו בתי כנסת; אבל ההמונים

⁵ ההצהרה הזאת עוררה מחלוקת רבה בשעתה, אבל מאז ועד היום שוכנעתי יותר ויותר בכנותה, במיוחד לאחר קריאת החיבור המעמיק והמבריק של חנה ארנדט, "יסודות הטוטליטריות" (Harcourt Brace, 1951).

⁶ עכשיו נראה לי שייחסתי יותר מדי רציונליות למדיניות של סטאלין. תחילה היא היתה רציונלית יותר מזו של היטלר, אבל הדינמיקה של הטוטליטריות מוליכה אל האי-רציונליות, וב-1945 היו פחות טעמים משסברתי להעדיף את הזוועה הזו על פני הזוועה האחרת.

שצפו בפשעים המאורגנים האלה היו שקטים ועצורים, אם לא העזו להביע הסתייגות. היו הרבה יותר דיווחים על גרמנים שהעזו לסייע ליהודים מאשר כאלה שסייעו למחוללי הפוגרום הנאציים – וזה גם בעיתונים כמו ה"ניו יורק טיימס" שלא נודע באהדתו לגרמניה הנאצית.

בניגוד לכך, מעשי האלימות הקבועים והנפוצים כלפי השחורים בכל רחבי דרום ארה"ב, ששיאם במעשי הלינץ', יכולים להיחשב "פעולות של העם", שהלבנים בדרום נושאים באחריות קולקטיבית להן. כפי שדולארד הראה ב"[קאסטה ומעמד בעיר דרומית](#)", היחס הברוטלי לשחורים איננו מאפיין בלעדי של מיעוט מובחן או של סדיסטים בודדים אלא זוכה לשיתוף פעולה, באופן פעיל או באהדה שקטה, של האוכלוסייה הלבנה בכללותה:

"תוקפנות של לבנים נגד שחורים והדפוסים החברתיים המאפשרים אותה הם צורות של שליטה חברתית. הם מכשירים שתפקידם לשמר את מעמדם הנחות של השחורים ומעמדם העליון של הקאסטה הלבנה... אל לנו לחשוב שעיקרה של התוקפנות הלבנה נגד השחורים הוא במספר אירועי לינץ' דרמטיים שנחשפים בעיתונות. **לחצים אחרים, מסיביים וקבועים, חשובים הרבה יותר להשגת היציבות החברתית.**" (הדגשה שלי, ד"מ)

כך היה גם [במהומות הגזע של דטרויט](#) ב-1943, כשמאות שחורים נהרגו או הוכו באלימות מחרידה בידי אספסוף לבן גדול, בלב העיר. התנהגות כזאת זוכה לתמיכה כללית של לבנים בדרום וגם בעיר צפונית כמו דטרויט התמיכה בה רחבה דיה כדי שזו תתמשך ללא התערבות המשטרה. מכאן ניתן להבין שבעוד שאלימות נגד שחורים באמריקה היא פעילות "עממית" אמיתית, שמתבצעת **נגד** הממשלה והמשטרה שלה (שכמובן, קורצת לאלימות), בגרמניה המצב הפוך: הפוגרומים בוצעו בידי המדינה וכוחות "הסדר והביטחון" **נגד** הלכי הרוח העממיים.⁷

אבל **מישהו** הרג את יהודי אירופה, לא כן? והיו אלה גרמנים. נכון. רק שהיו אלה גרמנים מסוג מסוים, מומחים בעיניו וברצח; לזהות אותם עם הסוג המצוי של גרמנים יהיה משגה בדיוק כמו לזהות את מומחי הברוטליות בכוחות המשטרה שלנו (המתפרצים מדי פעם במפגני זוועה כמו [בטבח יום הזיכרון בשיקגו](#)) עם הסוג המצוי של אמריקאים. יש משמעות עצומה לעובדה שמחנות ההשמדה ליהודים וההרג ההמוני של אסירי מלחמה רוסים לא הופקדו בידי יחידות צבא גרמני רגילות אלא בידי חוליות אס.אס. שאומנו במיוחד לכך. העיתונאי השוודי ארביד פרדבורג, למשל, סיפק את התיאור המעניין הבא בספרו "מאחורי חומת הברזל":

"חיילי אס.אס. בחוליות ההרג שבמזרח נבחרים בקפידה. הם מגויסים מתוך החלקים הברוטליים ביותר באוכלוסייה ומאומנים בהדרגה להפוך לקשוחים ואכזריים עוד יותר. בהתחלה הם צריכים רק להוציא יהודים אל הרחוב לנקות ולפנות שלג. לאחר זמן מה מוטל עליהם להוציא להורג אנשים בודדים. רק בתום האימון הזה פוקדים עליהם לבצע רציחות המוניות.

⁷ זאת, אני חושב, אחת הנקודות החריפות שלי. אבל עלי להוסיף שחלה התקדמות יוצאת דופן במעמדם של השחורים מאז 1945. [חוקי הפרדה של ג'ים קראו](#) בוטלו ברובם; בית המשפט העליון החל לראשונה לאכוף את התיקונים ה-14 וה-15 לחוקה ואפילו את חוקי זכויות האזרח של 1866, 1870 ו-1875, כך שכל המבנה של "עליונות הגזע הלבן" בדרום מתחיל להיסדק, והרבה שחורים מתחילים להצביע בבחירות, להתקבל לאוניברסיטאות שעד כה היו לבנות למהדרין, ולנסוע ברכבות ללא הפרדה בין מדינה למדינה. מעשי לינץ' הפכו נדירים יותר ויותר (לפעמים חולפת שנה ללא אף מעשה כזה, בניגוד לימי העבר שבהם מאות שחורים מתו מדי שנה "למען יראו וייראו"), ובמקרים אחדים לבנים אפילו נענשו על רציחת שחורים. הסיבה להתקדמות הזאת, מאז 1945, לקראת שוויון גזעי, היא תקיפות גוברת של השחורים בעמידה על זכויותיהם וכן התעקשות פוחתת של הלבנים על הכחשת זכויות אלה; נקיפות המצפון (המאוחרות) של הלבנים אולי קשורות בצורך להתאחד כאומה כנגד האיום הנאצי, ובימינו, הסובייטי. עדיין יש שפע של "פעילות עממית" נגד שחורים, כפי שראינו [בתקרית האחרונה בקיקרו, אילינוי](#), אבל ברמה הממשלתית חל שיפור משמעותי מאז 1945.

"הרבה סירבו ליטול חלק בכך ועל כן נורו... אחרים עברו התמוטטות עצבים ונשלחו למוסדות סגורים. גם הקשוחים ביותר לפעמים נרתעים. פעם אחר פעם נקראים רופאים לטפל בחיילים בחופשה, הנתקפים בהיסטריה חריפה, נדודי שנה ממושכים או הזיות (חיילים בחוליות ההרג תכופות מסממים את עצמם לפני הוצאות להורג ורבים נשארים כך ברציפות)..."

"המכשיר העיקרי לביצוע המעשים המחרידים האלה הוא האס.אס. לפעמים נראה שהאס.אס. דוחף את המדיניות מעבר לכוונותיהם של קברניטי המפלגה. בכל מקרה, ודאי שהציבור הגרמני יודע מעט מאד על המתרחש."

[המאמר של ברנו בטלהיים](#) על מחנות הריכוז הנאציים (בגיליון אוגוסט 1944) מראה בפרוטרוט איך אפשר, **תחת תנאי שליטה מוחלטת בפרט**, לגרום גם למי שהם אנטי-נאצים לקבל ערכים נאציים. המסה הקטנה של רב-סרן אפלייט "[הרוג – או היהרג](#)" מעידה כי לא רק הנאצים ניסו באופן מודע לשבור את העכבות התרבותיות שמונעות מאיתנו ליטול חיי אדם.

אך אם הנאצים יכולים להתנות כך את חיילי האס.אס. ואסירי המחנות שלהם, האם נבצר מהם להתנות באופן דומה את כל העם הגרמני – והאם הם לא עשו כך בפועל? במידה מסוימת, הם אכן עשו כך, בייחוד עם הנוער. היטלר אמר ב-1937:

"יש עדיין בינינו אנשים המחזיקים בדעות מיושנות; אין בהם חפץ. הם מפריעים לנו בעקשנות. אבל זה לא מדאיג אותנו. **אנחנו ניקח את הילדים שלהם**. לא נאפשר להם לשקוע אל אורח המחשבה הישן. ניקח אותם כשהם בני עשר ונחנך אותם ברוח הלאומיות עד גיל 18. הם לא יימלטו מאיתנו. הם יצטרפו למפלגה, לאס.אה., לאס.אס. ולארגונים נוספים. לאחר מכן הם ישרתו שנתיים בצבא. מי יעז לומר שאימון כזה לא ייצור אומה?"

אך עלינו לזכור שרוב רובם של הגרמנים כיום היו מבוגרים כשהיטלר עלה לשלטון, ואפילו מה שהנאצים כינו "כיבוש הנוער" (ביטוי חושפני, אגב) לא הושלם עד תום, אם לשפוט לפי דיווחים על הוצאות להורג של סטודנטים. חשוב מכך, נראה כי רק מצבים **קיצוניים**, כפי שבטלהיים קורא להם, שכרוכים בשליטה פיזית מוחלטת בפרט במחנה מאסר או בשיתוף פעולה רצוני שלו בתהליך אימון קפדני וממושך, יכולים לחולל, מבחינה פסיכולוגית, את ההתנהגות ה**קיצונית** של מענים ורוצחי המונים. התנאים האלה אינם אפשריים במקרה של הגרמני הממוצע. 80 מיליון איש, או אפילו 10 או 5 מיליון, אינם יכולים להיות נתונים תחת שליטה של מחנה ריכוז, וגם אי אפשר להעבירם אימון ממושך ויסודי (אפילו אם הסכימו לכך). תעמולה וכפייה אינן תחליפים שקולים לצורות ההתניה החודרניות יותר; האפקט שלהם נחלש ואפילו מתפוגג במגע עם סביבת החיים והעבודה הרגילה, הממשיכה להתקיים על פי קודים של התרבות המערבית.⁸

גרמניה הנאצית נקראת לעתים קרובות "מחנה ריכוז אחד גדול", אבל חשוב לזכור שזאת מטפורה ולא תיאור מילולי. כמה קוראים של "פוליטיקה", תחת רושמה המוטעה של המטפורה, הסיקו מן המאמר של בטלהיים שכל האוכלוסייה הגרמנית, ואפילו כל האוכלוסייה של אירופה הכבושה בשנים 1940-1943, שגם עיתונאים כינו אותה "מחנה ריכוז אחד גדול", עברה התניה אפקטיבית בידי הנאצים ממש כמו האסירים שבטלהיים תיאר. הטעות במקרה של אירופה בולטת מיד: כפי

⁸ המשטר הסטליניסטי צעד רחוק הרבה יותר מזה של היטלר בניסיונותיו להכפיף אוכלוסיה שלמה ל"תנאים קיצוניים" באמצעות "שליטת מחנה-ריכוז" ו"צורות ההתניה החודרניות יותר". מבחינה מוסרית, זה לא הופך את העם הרוסי ל"אחראי" יותר ממה שהיה העם הגרמני, אבל מבחינה פרקטית, זה בהחלט מציב בעיה שפציפיסטים ואנשים אחרים בעלי כוונות טובות חייבים להתמודד עימה, כאובה ככל שתהיה.

ש"גאליקוס" הראה ("פוליטיקה", ינואר 1945), הנאצים לא הצליחו להרשים במידה רבה אפילו את הנוער, ותוך זמן קצר מצאו עצמם בעימות מול אוכלוסיה עוינת יותר ויותר – וגרוע מכך, גם הושחתו על ידיה. בגרמניה עצמה הנאצים כמובן היו יכולים להגיע להישגים גדולים יותר שכן ניתן היה להציע לעם הגרמני תגמול חומרי וכמו כן לא היתה מעורבת בעניין שנהא לאומית לכובש זר. אבל גם שם לא נראה סביר שהיה די בהפעלת טרור ותעמולה על אוכלוסיה שחיה ועבדה בתנאי חופש (יחסית לסטנדרטים של מחנה ריכוז) כדי להפוך לנאצים אנשים שרובם היו בבירור אנטי-נאצים עם עלות היטלר לשלטון ב-1933. עצם העובדה שמחנות הריכוז המשיכו להתקיים בקנה מידה משמעותי וכן המספר העצום של הוצאות להורג באשמת "בגידה", שעליהן מוכרז מדי יום ביומו, הם ההוכחה לכך ששררה התנגדות עממית רצופה לנאציזם.⁹

3. דברים קורים לאנשים

אין בכך כדי להכחיש שלנאציזם היתה השפעה מכרעת על העם הגרמני. אלא שההשפעה הזאת עדיין לא שינתה את תפיסותיו של הגרמני הממוצע במידה שתגרום לו לחולל פוגרומים או לתמוך בהם בשעה ששליטיו הנאצים מבצעים אותם; ולאינדוקטרינציה הנאצית מחוץ למחנות הריכוז ולמסדרי האימונים המיוחדים היתה השפעה מוגבלת. הנאציזם שינה את הגרמנים, אבל השינוי היה איטי יותר ומוגבל יותר ממה שמשמע מאנלוגיות למחנות ריכוז, ודאי שפחות ממה שטוענים הטבטונופובים הקרתניים במקומותינו.¹⁰

התהליך הזה, למעשה, מתרחש גם בחברה שלנו, באנגליה וברוסיה – בזו האחרונה אולי¹¹ אפילו ביתר עוצמה ומהירות מאשר בגרמניה. הארגון של החברה המודרנית הוא כה הדוק ורציונלי, השגרתיות כה מובנית, עד כי היא נושאת אופי של מכניזם שמתנהל מכוחות עצמו ללא כל שליטה או מודעות אנושית. היחיד, בין אם "מנהיג" או פשוט עם, הופך לנטול כוח נוכח המכניזם. יותר ויותר, דברים קורים לאנשים.

כמה דוגמאות, רובן מן הצד "הדמוקרטי" של המלחמה הזאת, יבהירו למה אני מתכוון:

1. כתבה מן ה-12 באוגוסט, 1944, ב"ניו יורקר" משרטטת את דיוקנו של סגן בן 22 בחיל האוויר שזה עתה השלים 30 גיחות הפצה בזירה האירופאית. הוא מצטייר אינטליגנטי במיוחד, לא רדיקלי

⁹ היקש שגוי, אני מאמין כיום. מוזר ככל שזה נראה, הצדק עם חנה ארנדט שכותבת בספרה (עמ' 379): "הטרור התעצם בברית המועצות ובגרמניה הנאצית ביחס הפוך לקיומה של אופוזיציה פוליטית פנימית, כך שנראה שאופוזיציה פוליטית לא היתה האמתלה לטרור (כפי שנטו להכריז מוקיעים ליברליים של המשטרים הללו) אלא המחסום האחרון בפני החרון המוחלט שלו". ולראיה: הנאצים הרגו 6 מיליון יהודים לא כשנאבקו לבצר את כוחם בשנים 1933-1936 אלא בשנים 1942-1944, זמן רב לאחר שמחצו כל אופוזיציה אפקטיבית, כשהיהודים לא היוו שום איום עליהם, וכשהעם הגרמני נאלץ לתמוך בהם במלחמה כחלק ממאמץ ההישרדות הלאומי. ועוד: "הטרור האדום" של לנין בשנים 1918-1920, כשהאופוזיציה הפנימית היתה עדיין חזקה וכשהצבא האדום היה עסוק במלחמת מגן נגד שישה צבאות פולשים על אדמה רוסית, היה זניח לחלוטין בהשוואה לטרור של סטלין בשנים 1937-1939, שנים אחרי שהקולקטיביזציה הכפויה מחצה את התנגדות האיכרים, תוכנית החומש הראשונה מחצה את הפועלים, והטקטיקה המפלגתית של סטלין מחצה את הבולשוויקים הוותיקים (משפטי מוסקבה היו רק גושפנקה חוקית שניתנה בדיעבד לעובדה מוגמרת). בחברות נורמליות או לפחות מוכרות יותר, אפילו בדיקטטורות כמו זו של פירון או מוסוליני, דיכוי הוא כלי להכניע התנגדות. בעולם האירציונלי של המשטרים הטוטליטריים, לפעמים הוא משרת מטרה כזו (אחרי ניסיון ההתנקשות בהיטלר ב-1944, שיעור ההוצאות להורג נסק) אבל על פי רוב הוא גובר ככל שהאופוזיציה נחלשת, כיוון שהשליטים אינם מעוניינים רק בשימור מעמדם בשלטון אלא בניסוי מעבדה שתכליתו להפוך בני אדם לאוסף של רפלקסים מותנים.

¹⁰ הארסיים שבהם, כמו [אנטיטארט](#) ו[רקס סטאוט](#), רקחו תיאוריה של "אחריות" גרמנית שהיא ההיפך הגמור מזו שמוצגת כאן. על פיה העם הגרמני לא נדחף לעמדות נאציות בידי לחצים חיצוניים (עמדה שכמובן משתמע ממנה כי הגרמנים היו אנשים הגונים לפני היטלר) שכן לכל אורך ההסטוריה האירופית היה זה עם ברברי מחרחר-מלחמה. זו למעשה תמונת מראה מושלמת של תורת הגזע הנאצית, שניתנת להפרכה מדעית באותה קלות; אין טעם להשחית עליה מלים כאן. להיאבק בה זו משימה לתועמלן, לא לפרשן הפוליטי; כמוה כרעיונותיה של הנאצים על אודות העם היהודי, קל להפריך אותה ברמה המדעית ממש כשם שקשה להתמודד איתה ברמה הפסיכולוגית. דיון מועיל יותר כדאי לנהל על תיאוריה סבירה ויותר ופשטנית פחות של האחריות הגרמנית הקולקטיבית.

¹¹ כעת הייתי מוחק את המילה הזאת.

פוליטית; העניין הקרוב ביותר לליבו באופן אישי הוא מוזיקת ג'ז. "כל מה שאני אומר לך", הוא אמר למראיין, "מסתכם בזה: אני בורג במכונה ענקית. ככל שאני חושב על זה, וחשבתי על זה הרבה בזמן האחרון, כך נראה לי שאני בורג במכונה אחרי מכונה, מאז היום שנולדתי. בכל פעם שאני מנסה לעשות מה שאני רוצה, משהו הרבה יותר גדול ממני דוחף אותי בחזרה לתלם. זה לא הכי נעים, אבל ככה זה". השאיפות האישיות של הסגן נראות צנועות ובהישג יד: לחיות עם אשתו, לגור בביתו, לנגן ולשמע ג'ז טוב. החברה שלנו אינה מסוגלת להעניק לו את הדברים האלה. במקומם, היא מציבה אותו בתוך חופת פלקסיגלס של מפציץ קרבי ושולחת אותו להרוג אנשים כמותו ולהרוס את בתיהם, במחיר פסיכולוגי נורא עבורו, כפי שעולה מן הדיוקן העיתונאי. עם זאת, החברה אינה כפוית-טובה: הסגן עונד לא פחות משלושה עיטורי גבורה על מדיו.

2. בקיץ שעבר [התפוצצו](#) שתי ספינות תחמושת בבסיס חיל הים שבאי מארה בקליפורניה בשעה שהועמסו בצידוד. כהרף עין, הפיצוץ שיטח את כל האזור בטווח של קילומטרים מסביב והרג כ-300 מלחים. ביום המחרת, האדמירל שהאירוע התרחש תחת פיקודו הוציא פקודת יום שבה הוא מצדיע ל"גבורתם" ול"הקרבתם העצמית" של ההרוגים.

כמובן שהאנשים שנהרגו נהרגו כיוון שנמצאו במקרה ליד חומרי הנפץ שהתפוצצו, ולא בגלל איזושהי החלטה או פעולה שנקטו בה (כך מתים גם אזרחים בהפצצות אוויריות; כך מתים גם תשעה מכל עשרה חיילים בשדה הקרב, כי במקרה נחת לידם פגז). למתים לא היתה ברירה אלא להיות "גיבורים", על פי מושגי הגבורה של האדמירל; טי.אן.טי אינו מציע לך תנאים של כניעה. המלחים המסויימים האלה אפילו לא בחרו להימצא בשכונה כה מסוכנת; הם היו ברובם שחורים, והם יועדו למשימה המלוכלכת והמסוכנת הזאת בשל צבע עורם (שגם אותו הם לא בחרו). למען האמת, סביר להניח שהם לא רצו את העבודה. 50 המלחים השחורים שלאחרונה הורשעו ונשפטו לתקופות מאסר ממושכות באשמת מרידה הועסקו כולם בבסיס שבאי מארה בפריקת תחמושת, ורובם היו מניצולי הפיצוץ של הקיץ שעבר. לאחר הטרגדיה ההיא, כה חזקה היתה רתיעתם מגורל "הרואי" דומה לזה של חבריהם לנשק המתים, שהם היו מוכנים להסתכן בעונש מוות על מרידה.

פקודת היום של האדמירל היתה על כן עיוות פנטסטי של המציאות. אבל האינסטינקט האדמיניסטרטיבי שדחף אותו לפרסם אותה היה בעל היגיון משלו. הוא חש, באופן אינסטינקטיבי, צורך להעניק משמעות **אנושית** לדבר מה שהיה נטול תכלית ואנונימי, לשמר את האשליה שגברים שמתים במלחמה מודרנית אינם קורבנות אקראיים אלא "פטרויטים" פעילים, אשר בוחרים באופן הרואי להקריב את חייהם למען המולדת. לרוע מזלו, התקרית באי מארה לא התיישרה, ולו באופן שטחי, עם הראייה הזאת. למזלם של עיתונאי המלחמה שלנו, את הרוגי הקרבות כן ניתן להצדיק כך, לפחות באופן שטחי.

3. תועמלני המלחמה משבחים בלי הרף את תושבי לונדון על ה"גבורה" שלהם, ואין ספק שרבים מהם אכן גילו תכונות הירואיות תוך כדי הבליצ. אבל אחרים, וגם בכך אין ספק, גילו רשעות ופחדנות. במידה שניתן להחיל את מושג הגבורה, יש להחילו על יחידים, לא על בסיס קולקטיבי. אבל כשעיתונאים מצדיעים ל"גבורה" של תושבי לונדון או של העם הרוסי, הם באמת מתכוונים לסוג של גבורה קולקטיבית, שאף פעם אינה יכולה להתקיים במציאות, וזאת משום שכקולקטיבי, לתושבי לונדון לא היתה ברירה אלא לשאת בהפצצות. כפי שתושב קוקני השיב לכתב מלחמה אחד: "כולם עומדים בזה? ומה לעזאזל אתה חושב שאפשר לעשות? כאילו שהיתה לנו ברירה בעניין".

4. אולי הקהילה שספגה הכי הרבה הפצצות במלחמה הזאת היא האי מלטה, בסיס אסטרטגי של הבריטים, שבמשך 28 חודשים פילחו את אווירו 2,315 אזעקות נגד מטוסים, ממוצע של שלוש ליממה. אחד מכל מאתיים אזרחים נהרג בהפגזות האלה. לפני זמן מה ממשלת אנגליה העניקה את צלב ג'ורג' הקדוש, באופן קולקטיבי, לתושבי מלטה, על ה"גבורה" שלהם – שהיתה, שוב, מה שנאלצו

לשאת בו, כיוון שהשליטים הבריטים ממילא לא אפשרו להם לעזוב את האי. רק לאחרונה אותה ממשלה פרסמה חוברת על "המצור על מלטה", גדושה בהבלים הרגילים, ועליה העיר ה"ניו יורק טיימס" בטיפשות הרגילה: "האי נותר לא כבוש, סמל ומקור של אור לכולם".

תקרית שדווחה ב"טיים" ב-7 באוגוסט 1944 מלמדת על המיתוס של מלטה. ב-14 ביולי 1943 לכד סרן בצבא הבריטי תושב מלטי בשעה שזה ניסה לגנוב את רכבו. הוא עצר את התושב והביא אותו למשטרה, שמיהרה לשחרר את הגנב ולאסור את הסרן עצמו – על מעצר שווא. אחרי שהתברר שהשלטונות המלטיים מתכוונים להחזיק בסרן בכלא עד אין קץ, המפקד שלו פנה בעניין למושל האי הבריטי (ללא תוצאות) ולבסוף לממשלת אנגליה. זו השיבה ש"לאור היחסים המתוחים עם האוכלוסייה המלטיזית והצרכים הדחופים בשעה זו, אין ביכולתנו להתערב". הסרן נשאר בבידוד 9 חודשים, עד אפריל 1944, אז הובא התיק שלו בפני בית משפט מלטי. בית המשפט גזר עליו 13 חודשי מאסר **נוספים** בעבודת פרך. לורד גורט, המושל הבריטי הצבאי, העז להפחית את העונש בערעור לשלושה חודשים.

"אנחנו מהלכים על קצות אצבעותינו במלטה", הסביר פקיד בריטי, "אנחנו לא מעזים להתעמת עם אזרח מלטי בשום דרך. הניסיון הצבאי מחייב אותנו לרצות את האוכלוסייה הפרו-פשיסטית". הנקודה היא לא אם המלטיים הם פרו-פשיסטים או פרו-בריטים או שניהם. הנקודה היא ש"העם ההירואי של מלטה", שזכה לעיטור קולקטיבי, מתעב את "בעלי הברית" הבריטים שלו. היו סמוכים ובטוחים שהבריטים אינם מאפשרים ל"ילידים" לנהוג כך בקציני הצבא שלהם אלא אם כן יש סיבות מאד מוצקות לכך.

5. ביסודיות האופיינית להם, הגרמנים הביאו את "חוסר האחריות הקולקטיבי" אל שיאו ההגיוני. הדרך שלהם להתמודד עם צבאות אמריקה ואנגליה ששטפו את אדמת צרפת לאחר הפלישה לנורמנדי היתה לגייס בכפיה המוני פולנים, רוסים, צרפתים, איטלקים, צ'כים, גיאורגים ומונגולים – רובם אסירי מלחמה שאולצו לבחור בין גוועה ברעב לבין שירות בצבא הגרמני. בגדודים גרמניים אחדים הקולונל נזקק לשירותיו של מתרגם כדי שפקודיו יבינו אותו. המגוייסים הזרים האלה, כולל מונגולים, גדשו אפילו יחידות אס.אס. משולחות רסן, והוכרו רשמית כגרמנים למהדרין. בעלות הברית בצרפת מצאו עצמן מול צבא בינלאומי במדים גרמניים. רבים מאותם "גרמנים למהדרין" ירו במפקדיהם וחצו את הקווים אל בעלות הברית בהזדמנות הראשונה. בכך הציבו בפני הפיקוד העליון שלנו בעיה מודרנית אופיינית: האם הם היו בעלי ברית? (אבל הם לבשו מדים גרמניים). או שמא היו אסירים? (אבל הם שנו את המדים שהם לבשו). כל שניתן לומר בוודאות הוא שנעשה בהם שימוש מלחמתי בצד הגרמני. לשון הסביל מכוונת: החייל המודרני אינו "נלחם"; נעשה בו שימוש מלחמתי, כמו בספינת קרב או במכניזם דומם מסוג אחר.¹²

את הסיפור הבא הביא ג'ורג' אורוול בטור שלו ב"טריביון" של לונדון, ב-13 באוקטובר 1944:

"בין האסירים הגרמנים שנתפסו בצרפת היו כמה רוסים. זמן מה לפני כן נפלו בשבי שניים מהם שלא דיברו רוסית או כל שפה אחרת שהיתה מוכרת לשוביהם או לאסירים

¹² גם בחייל הקומוניסטי נעשה שימוש מלחמתי. בזמן הכתיבה של הערה זו, המשא ומתן על הפסקת אש בקוריאה תקוע זה כשנה על הסוגיה האם אסירי מלחמה יוחזרו בכוח למולדתם. הקומוניסטים מתעקשים כל כך, האו"ם מתעקש שתינתן להם בחירה אם לחזור או להישאר. הנחישות בעמדת האו"ם נעוצה אולי בזיכרון החרפה של החזרת האסירים הרוסים בידי המערב בשנים 1945-6. זו היתה אחת מהעסקאות המלולכות בין סטאלין לרוזוולט ביאלטה, והמערב כיבד אותה, באופן שאינו מעורר כבוד, עד לנתק הפוליטי עם רוסיה בסתיו 1946. שוטרים צבאיים אמריקנים ובריטים (שגם בהם נעשה שימוש מלחמתי בידי מפקדיהם) ביצעו את המלאכה הנאצלה של גרירת האסירים הרוסים – חלקם חתכו את גרונם ובלבד שלא יחזרו – לתוך רכבות, ששוגרו חזרה אל ארץ הסוציאליזם, שם הם נענשו על (א) העובדה שנקחו בשבי, ו- (ב) על כך שנחשבו "אלמנטים בלתי אמינים", כיוון שחיו מצידו השני של מסך הברזל ולפיכך היו מסוגלים להשוות את החיים שם עם החיים ברוסיה הסובייטית.

האחרים. למעשה, הם היו יכולים לתקשר רק זה עם זה. פרופסור לשפות סלאבוניות, שהובא במיוחד מאוקספורד, לא הצליח לפענח את השפה שבה הם דיברו. ואז במקרה קלט את שיחתם סמל שעשה חלק משירותו הצבאי בגבול הודו, והוא זיהה את השפה שלהם, ואף ידע קצת לדבר בה. זאת היתה טיבטית! אחרי תשאול קצר הוא הצליח להוציא מהם את סיפורם.

"כמה שנים קודם לכן הם תעו מעבר לגבול אל תוך תחומי ברית המועצות. שם גייסו אותם לגדוד עבודה, ולאחר מכן, עם פרוץ המלחמה בגרמניה, שלחו אותם למערב רוסיה. הם נפלו בשבי הגרמנים ונשלחו לצפון אפריקה; מאוחר יותר נשלחו לצרפת, הועברו ליחידה לוחמת כאשר נפתחה החזית השנייה, ואז נפלו בשבי הבריטים. כל הזמן הזה הם לא היו יכולים לדבר עם אף אחד מלבד איש עם רעהו, ולא היה להם מושג מה קורה ומי נלחם במי.

"היה זה סוף נאה לסיפור אם עכשיו הם היו מגויסים לצבא הבריטי ונשלחים להילחם ביפאנים, ובתוך כך מתגלגלים למרכז אסיה, במקום כלשהו ליד כפר הולדתם, עדיין מגרדים את פדחתם ותוהים מה היה כל העניין הזה."

4. אנימיזם פוליטי: התיאוריה של "המדינה האורגנית"

הדוגמאות לעיל מלמדות שההבדל בין ארגון חברתי "מתקדם" ל"פרימיטיבי" הולך ומצטמצם. המעגל נסגר לאיטו, ואזרח סובייטי או גרמני בן זמננו היה מרגיש יותר מן המשותף עם אבוריג'יני אוסטרלי מאשר עם, נניח, פילוסוף צרפתי ב-1870 או דמוקרט ג'פרסוני מ-1810. במקום המנהגים הקשוחים, שאין עליהם עוררין, אשר מעצבים את התנהגות הפרט בחברות הפרימיטיביות, בימינו שולט ארגון כלכלי-פוליטי מסובך, לא פחות "נתון מראש" ומעבר לכל ביקורת במטרותיו והנחותיו, אשר מכריע לחלוטין את חופש הבחירה של היחיד.

ההקבלה לא נעצרת כאן. כשם שהאדם הפרימיטיבי ייחס נפש אנושית לכוחות הטבע, כך האדם המודרני מייחס לאומה או לעם יכולות של רצון ובחירה שבמציאות שייכות רק ליחידים. הסיבות זהות בשני המקרים: לצמצם כוחות מסתוריים ובלתי נשלטים לדרגה שבה ניתן יהיה להתמודד איתם. איש המערות חש הרבה יותר נוח עם סופת רעמים אם הוא יכול להסביר אותה כהתפרצות זעם של מישהו כמוהו, רק גדול יותר, ואנשי המערות האורבניים של ימינו מרגישים הרבה יותר טוב עם מלחמות אם הם יכולים לחשוב על אומת האויב כאדם כמוהם, רק גדול יותר, שאפשר להנחית על אפו הקולקטיבי אגרון כעונש על המעשים הרעים שהוא בוחר באופן קולקטיבי לעשות. אם הגרמנים אינם "אחראים" לפשעי המלחמה של האומה "שלהם", העולם הופך למקום מסובך ומעורר אימה, שבו כוחות חברתיים עלומים מניעים אנשים כמריונטות לבצע מעשים נוראים, עולם שבו האשמה היא אוניוורסלית וחסרת משמעות כאחד. למרבה הצער, העולם הוא באמת מקום כזה.

אחת הסיבות שאנתרופולוגיה כל כך מעניינת את מי שמעינינו נתונים לפוליטיקה היא ששיטת התצפית שלה, שכבר נוסתה בהצלחה על חברות פרימיטיביות, יכולה להפיק תועלת רבה גם בחברה בת זמננו, ואומנם עשתה כן בידיהם של דולארד, בנדיקט, הזוג לינדס ואחרים. לא קשה לדמיין היסטוריון עתידי שיכתוב עלינו כמו שמלומד אחד כתב על בני האומה העברית העתיקה:

"כמעט כל תופעה הם הסבירו כפעולה ישירה של ישויות וכוחות בלתי נראים ועל-אנושיים, הדומים לנפש האנושית. כמו ה"פרימיטיבים", הם לא הכירו בהבדל מהותי בין הרוחני לגשמי. כמותם, הם האמינו בסולידריות, או ליתר דיוק, זהות בפועל, בין הרבה יצורים, אירועים ודברים שבעינינו הם שונים בתכלית."

הבלבול האנימיסטי מאפיין את מחשבת האדם הפשוט (עם הרבה עזרה מצד שליטיו הפוליטיים) לא רק על אודות היחסים בין אומות אלא גם על אודות היחסים בין המדינה לאזרח הפרטי. בדיוק משום שזו הזירה שבה כוחו האמיתי של היחיד הכי זעום, בה משקיעים השליטים את מלוא מאמציהם להציג את המדינה לא רק כמכשיר בשירות המטרות שלו אלא גם כשלוחה של האישיות שלו. הם חייבים לנסות לעשות כך בגלל הדגש הרב על חופש הפרט, שהמהפכה הבורגנית השרישה בהנחות הפוליטיות שלנו (האם יבוא להן קץ?).

היגל, שפיתח את התיאוריה האנטי-אינדיבידואליסטית של המדינתיות בעוד הדי התותחים של מלחמות נפוליאון רועמים ברקע, ראה את הבעיה בבחירות וניסה לפתור אותה כך:

"במדינה הכל עומד על אחדות האוניברסלי והייחודי. במדינות העתיקות המטרה הסובייקטיבית היתה אחת עם רצון המדינה. בתקופה המודרנית, בדיוק להיפך, אנחנו דורשים דעה אישית, רצון אישי ומצפון. דבר מכל זה לא היה מוכר לאנשי קדם; עבורם, המילה האחרונה היתה שמורה לרצון המדינה.¹³ ברודנויות האסיאתיות ליחיד לא היתה מהות פנימית או הצדקה עצמית, אך בעולם המודרני האדם תובע לעצמו כבוד בזכות האינדיבידואליות הסובייקטיבית שלו.

"משמעותה הכפולה של אחדות החובה והזכות היא שהחובה שהמדינה תובעת היא עצמה הזכות של היחיד, שכן המדינה איננה אלא ארגון של מושג החירות. הקביעה של הרצון האישי נעשית בידי המדינה באופן אובייקטיבי, ורק דרך המדינה הקביעה הזאת לובשת צורה והופכת למציאות...

"המודעות והמחשבה שייכות למדינה השלמה. המדינה יודעת כך את רצונה, ויודעת זאת בצורת מחשבה... יש לתפוס את המדינה כמבנה ארכיטקטוני מפואר, הירוגליף של תבונה, שמגלם עצמו במציאות... את העובדה שהמדינה היא הרצון הריבוני העליון, שקובע את עצמו, שההחלטה הסופית מסורה אך ורק לו – את העובדה הזאת קל להבין."

אפשר להניח בבטחה שסטאלין, או רוזוולט, אכן יבינו בקלות את הניסוחים האנימיסטיים האלה של הפילוסוף הגדול של הריאקציה המודרנית. גם הקטע הבא מאותו מאמר לא ישבש את דעתם:

"העם ללא השליט שלו וללא הארגון שבהכרח קשור אליו ישירות הוא מאסה נטולת צורה, לא עוד מדינה. כשבוחנים את העם, לא במצבו הבלתי מאורגן שמחוץ לחוק, אלא כטוטאליות אורגנית שמתפתחת בעצמה, הריבונות היא האישיות של הכלל, ומי שמייצג אותה במציאות הוא השליט."

רצון, מודעות, מצפון, מחשבה, אישיות – אלה הן התכונות של המדינה ההיגליאנית, ושיאה של התיאוריה הוא "האישיות של השליט" כסמל וביטוי ל"טוטאליות האורגנית". "אחריות העמים" משתמעת מן התיאוריה הזאת במישרין ובאופן גורף.

¹³ היגל משמיט כאן את היוצא מן הכלל הבוהק למרחקים – היוונים, שהיו אינדיבידואליסטים ודמוקרטים (ובכך עוררו גועל באפלטון) עד כדי טירוף, בעיניים מודרניות. המדינה לדידם היתה עניין משעמם, לפעמים אבסורדי, לפעמים נתעב, אבל לעולם לא ראוייה ליחס של כבוד. ספרו של ה.ד.פ. קיטו, "היוונים" (הוצאת פינגווין) הוא מקור רב מידע, שנון ומרתק על העם המיוחד הזה, שלו אנו חבים את העיקר מתוך המעט הראוי וההגון בתרבות שלנו. הם לא מנו יותר מכמה מאות אלפים, והחברה שלהם התקיימה לכל היותר מאה שנים, אך מעולם לא היו רבים כל כך בהיסטוריה חייבים כה הרבה לכה מעטים.

"חיי האומות", הכריז רוזוולט בנאום ההכתרה שלו ב-1940, "נמדדים לא בשנים אלא בתקופת החיים של הרוח האנושית. ימי שנותינו בהם שבעים שנה... חיי אומה שקולים למלוא רצון החיים שלה... לאומה, כמו לאדם, יש גוף. לאומה, כמו לאדם, יש רוח... לאומה, כמו לאדם, יש משהו עמוק יותר, משהו קבוע יותר... זהו הדבר החשוב ביותר לעתידה, שזקוק להגנה הקדושה ביותר על ההווה שלה."

5. אם כולם אשמים, אף אחד אינו אשם

מדוקטרינת "המדינה האורגנית" משתמע שאף אזרח פרטי או קבוצת אזרחים אינם רשאים לחשוב ולפעול אלא בהתאם לקווי המדיניות שהוגדרו בידי האוחזים בהגה השלטון. כשתאים באורגניזם ביולוגי מתנערים מן הפונקציה האורגנית שלהם, התוצאה היא סרטן. התנהגות דומה של אזרחים-תאים במדינה האורגנית תביא לסרטן פוליטי. [המשל הרומי הנושן על הבטן ואברי הגוף](#), שבאמצעותו הגנו הפטריצים על עמדתם כנגד הפלבאים, הוא עדיין הטיעון הבסיסי של "האורגניסטים".

באורגניזם, כמובן שאין קו גבול ברור בין השלם (האומה, או העם) לבין החלקים (האזרחים הפרטיים, מעמדות מסוימים וקבוצות אינטרס). הידיים החונקות אינן אשמות יותר מן הבטן המזינה אותן; ה"מומחים להריגת יהודים" אינם אשמים יותר מן האיכרים שמגדלים את המזון שהם אוכלים או מפועלי המתכת שמייצרים את כליהם.

כך שהתיאוריה הזאת נוחה לשלטון בשני הבטים. פנימית, היא משמרת את סולם ההירארכיה, והופכת כל התנהגות מרדנית לבגידה לא רק כלפי בעלי הסמכות אלא גם כלפי האינטרסים המשותפים, כביכול, של כולם, מה שמכונה בימים אלה ביראה "האחדות הלאומית"; ובזמן מלחמה, היא מאפשרת להתייחס לאוכלוסיית האוייב כאל גוש הומוגני יחיד, כולם מרושעים ובזויים באותה מידה. השימוש השני הוא מוקד העניין שלנו כאן: הוא הבסיס התיאורטי לרעיון שבני העם הגרמני אחראים לזוועות הנאציזם.

אבל אם כולם אשמים, אף אחד אינו אשם. דוגמה נפלאה לדיאלקטיקה הזאת מצוטטת אצל חנה ארנדט ("[אשמה מאורגנת ואחריות אוניברסלית](#)", ג'ואיש פרונטיר, ינואר 1945), מתוך כתבה עיתונאית ב"פי.אם.", מן ה-12 בנובמבר, 1944. כתב אמריקאי מראיין פקיד שהועסק במחנה השמדה ונפל בשבי הרוסים:

- הרגתם הרבה אנשים במחנה?

- כן.

- הרעלתם אותם בגז?

- כן.

- קברתם אותם בחיים?

- זה קרה לפעמים.

- האם אתה באופן אישי עזרת להרוג אנשים?

- בשום אופן לא. אני רק הייתי הגזבר במחנה.

- מה חשבת על מה שקורה שם?

- זה היה קשה בהתחלה, אבל התרגלנו לזה.

- אתה יודע שהרוסים יתלו אותך?

- (פורץ בבכי) למה? מה עשיתי?

מה עשיתי? למלים האלה יש צליל של אמת. יש תחושה שהגזבר הנאמן – דמיינו את הציוויליזציה שהפיקה מקרבה מקצוע כזה, גזבר במחנה השמדה! – מתקומם בכנות נגד הרעיון שהוא ייתלה על

חלקו בהריגתם של מיליוני בני אדם. באמת מה הוא עשה? פשוט ציית לפקודות ושמר על הפה שלו. מה שמזעזע אותנו מוסרית זה מה שהוא לא עשה. אבל מנקודת המבט של המדינה האורגנית הוא אינו אשם יותר או פחות מכל אדם אחר בגרמניה וראוי לתלייה לא יותר ולא פחות. חיילים חייבים לציית לקצינים שלהם כשם שאזרחים חייבים לציית לחוק. סטאלין ורוזוולט לבטח לא היו מרשים לחיילים שלהם להבחין, על בסיס מצפון אישי קל-דעת, בין פקודה צבאית אחת למשנה. הרולד דני כותב ב"ניו יורק טיימס" מן ה-17 בפברואר, 1945, על מש"ק שבוי מלחמה, שהיה עד להוצאה להורג של 40 גברים, נשים וילדים יהודים בברסטליטובסק. "כל מה שחשבתי על זה", הוא אמר, "היה שזאת היתה פקודה מלמעלה ולאילו שנתנו אותה ודאי היו סיבות חשובות. בשלב הזה חינכו אותנו כך שאנחנו כבר לא מתדיינים על פקודות שניתנו אלא מסכימים להן בלי שאלות". לשאלה אם הוא עצמו היה מסוגל לבצע פקודה שכזאת, הוא הגיב, אחרי הרהור, שהוא חושב שכן, והוסיף: "אני לא יכול לומר שהייתי נהנה מזה – בכלל לא. זה יכול לקרות רק תחת הכרח של פקודה. להתנדב לזה, לא הייתי יכול".

בימים אלה עלינו לפחד לא ממי שמפר את החוק אלא ממי שמציית לו. לגרמנים יש מוניטין ארוך-שנים של כבוד עמוק לחוק וסדר. חולשת האופי הזאת, שבעבר היתה לא יותר מעניין חביב ומעורר חיוך, לבשה צביון אפל תחת הנאצים. אחד הסימנים המעודדים ביותר בארץ הזאת היא שלנו האמריקאים יש מסורת מכובדת של פריעת חוק ובוז לסמכות.

רק מי שמוכן בעצמו להתנגד לסמכות כשהיא מתנגשת עם הקוד המוסרי האישי שלו באופן בלתי נסבל – רק לו יש זכות לגנות את הגזבר ממחנה ההשמדה. מי שמטיף למדינה האורגנית, או מקיים אותה בפועל, ודאי שאין לו זכות כזאת (ולמרות הכל, יש להניח שהרשויות ברוסיה, שדעתן אינה טרודה בדקויות כגון אלה, מזמן הוציאו להורג את הבחור – בזמן שאנו מתחבטים בהיבטים המוסריים של המקרה). אבל האם אפילו אנחנו יכולים לגנות את הגזבר? הרי המדינה האורגנית איננה רק סיסמה אידיאולוגית בפיהם של בעלי הסמכות; היא משקפת את הארגון האמיתי של המציאות בעולם המודרני. העקרונות שעליהם מושתתת הכלכלה התעשייתית שלנו – ריכוז הסמכויות, חלוקת העבודה (או התמחות התפקידים), ארגון קשיח מלמעלה ועד למטה, שבתוכו כל עובד מוצא את מקומו בדרג המתאים – אלה יושמו בספירה הפוליטית. התוצאה היא, כפי שראינו, שלפרט יש אך חופש בחירה מועט בהתנהגותו, ואדוני המדינה האורגנית יכולים לגרום לו, באמצעות לחץ וטרור, לפעול בדרכים מנוגדות למה שהיה בוחר מרצונו. נאמר לי שהיה אגף יהודי בגסטפו, שהטיל את חיתיתו על היהודים הרבה יותר מאשר אנשי הגסטפו הרגילים, כיוון שאנשיו לא הראו שמץ של חמלה והיו חסינים מפיתוי השוחד. היו גם שוטרים יהודים בגטו ורשה, ששירתו בנאמנות את הנאצים. אנחנו יכולים לשער איזה לחץ הופעל על האנשים האלה ומשפחותיהם כדי לחולל התנהגות כזאת. ובלי ספק היו יהודים שסירבו לשחק את התפקיד, ונשאו בתוצאות. קרוב לוודאי שלא הרבה, שכן יהודים כאלה היו גיבורים, ובימינו אין הרבה גיבורים בקרב יהודים או בקרב כל עם אחר (למעט עמים פרימיטיביים כמו היוונים והפולנים). הגזבר שלנו לא היה גיבור, וזו היתה האשמה שבגינה תלו אותו הרוסים – ממש כפי שהיו תולים אותו לו היה גיבור במדינה שלהם.¹⁴

בציניות המהוקצעת והרגילה שלהם, הנאצים מנצלים את החולשה המוסרית הזאת של בני העם הגרמני – את כך שהם אינם גיבורים. הבטאון הרשמי של האס.אס. הכריז לאחרונה במאמר המערכת שלו:

¹⁴ מאז תום המלחמה צברנו ניסיון, מדכא ברובו, במאמץ לקבוע אחריות פלילית על פשעים פוליטיים. תכנית הדה-נאציפיקציה ומשפטי נירנברג הסתבכו לבלי הפרד במושג אחריות העמים. אותו מושג מטריד גם הפך את כל אוכלוסיית ברלין, בתוך שלוש שנים, מחיות נאציות לגיבורים דמוקרטיים.

"אין חפים מפשע בגרמניה. עוד לא פגשנו בגרמני אחד שמטעמים פוליטיים סירב להתחתן, להוליד ילדים, לקבל תמיכה ממשלתית במשפחתו, הנחות מס או חופשות בתשלום רק בגלל שהם הוענקו בידי המשטר הנאצי. להיפך, הגרמנים העלו כרס ופימה הודות לשגשוג של הנאצים. מצפונם לא נקפם לנוכח ה"אריזציה" של בתי העסק היהודיים. הם קיבלו את מנת חלקם מן השגשוג. והם הריעו לנצחונותינו... אומנם היו חפים מפשע רכרוכיים שלא רצו להכריז מלחמה על אף מדינה ותרמו למאמץ המלחמתי הגרמני לא יותר ממה שהיו חייבים. אבל גם הם לא התנגדו להרוויח כסף מהמלחמה או מהנאצים. הם אהבו לנהוג במכוניות החדשות שלהם בכבישים החדשים שלנו ולצאת לטיולי ה"כוח דרך הנאה" שלנו. אחרי הכל, אף אחד לא העדיף מוות דמוקרטי על פני חיים נאציים." (מאמר מערכת ב"דאס שוורצה קורפס", מצוטט ב"נאו פולקסציטונג", ניו יורק, מתאריך 10 בפברואר, 1945).

ה"שוורצה קורפס" מגזים כמובן. כפי שנראה מיד, גרמנים רבים, מדי יום, "מעדיפים" (או לפחות מקבלים – אני מודה שזה לא בהכרח אותו דבר) "מוות דמוקרטי" על פני "חיים נאציים". אבל מנקודת המבט של המדינה האורגנית, זה נכון ש"אף אחד אינו חף מפשע". בהגיונם הפוליטי האופייני, הנאצים בעת האחרונה ניסו במתכוון לגרור את כל העם הגרמני אל תוך האחריות המוסרית לפשעיהם. במאמרה המבריק ב"ג'ואיש פרונטיר", חנה ארנדט מתארת את התהליך ואת תוצאותיו הפוליטיות.

"ארגוני הטרור, שבתחילה הופרדו בקפדנות מן האוכלוסייה הכללית וקיבלו לשורותיהם רק מי שהיה מסוגל להוכיח שיש לו רקע עברייני או שהוא מסוגל להפוך לעבריין, החלו להתרחב בהדרגה... בעוד שבתחילה הפשעים שליוו את השגרה היומית במחנות הריכוז מימיו הראשונים של המשטר הנאצי היו מונופול בלעדי של האס.אס. והגסטפו, כיום חיילי הוורמאכט משתתפים ברצון ברציחות המוניות. בשלבים הראשונים, נעשה כל מאמץ לשמור בסוד את הפשעים האלה ופרסומם ברבים גרר אחריו עונש באמתלה של "תעמולת זוועה". אך מאוחר יותר הנאצים עצמם הפיצו את הדיווחים האלה כחלק מ"שמועות" יזומות, וכיום מכריזים עליהם בגלוי תחת הכותרת "צעדי חיסול"; זאת במטרה לאלץ את אותם גרמנים שעקב קשיים ארגוניים לא הוכנסו בסוד "קהילת הלאום" (הפולק) של הפשע, לשאת לפחות בעול השותפות בו והמודעות למה שקורה. הטקטיקה הזאת של הנאצים נחלה ניצחון, ובעלות הברית נטשו את האבחנה בין גרמנים לנאצים...

"הסיכויים של הנאצים לארגן תנועת מחתרת בעתיד תלויים במחיקתם של כל הסימנים המבדילים בין גרמני אחד לרעהו, ומעל לכל בהיותם של המנצחים משוכנעים בכך שאין כל הבדל כזה."

6. גם אנחנו אשמים

אם "הם", בני העם הגרמני, אחראים למעשי הזוועה של הממשלה "שלהם" ("שלהם" במובן הכפול – שייכת להם ומטילה מרותה עליהם), אז גם "עלינו", העמים של רוסיה, אנגליה ואמריקה, רובץ עול כבד של אחריות.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, דחקנו את גרמניה למבוי סתום, שהמוצא היחידי ממנו היה גם הוא מבוי סתום, הנאצים; עשינו זאת בכך שהטלנו את כובד משקלנו נגד מהפכה סוציאליסטית. אחרי שהיטלר עלה לשלטון, פחות או יותר בברכתנו כמי ש"גרוע פחות" מן המהפכה, הרשינו לו לחמש מחדש את גרמניה בתקווה שנוכל להטות אותו נגד רוסיה, ובאמתלת "אי התערבות" סייענו לו

ולמוסוליני למוטט את הרפובליקה הספרדית במה שהיה חזרה כללית לקראת מלחמת העולם השנייה.

במלחמה הנוכחית, הבאנו את הפצצות השטיח של ערי גרמניה לדרגה כזאת ש"מטרות צבאיות" הפכו משניות להמתה באש או בחנק של אזרחים רבים מספור; הפקרנו את המחותרת הפולנית בוורשה לידי הנאצים, הגלינו מאות אלפי פולנים למוות איטי במחנות סיביר, וחמסנו בכוח שלישי משטחה של פולין; ניהלנו [מלחמת אזרחים](#) בתחומי אחת מבעלות בריתנו, יוון, כדי להשיב על כנו שליט ריאקציונרי ושנוא; הרעבנו את אותם חלקים של אירופה שצבאותינו "שיחררו" כמעט כמו שהנאצים הרעיבו, ואם נשיב על כך שהמשלוחים יועדו לצבאות שלנו, הם יכולים להשיב שהמזון היה נחוץ לצבא שלהם; ברוח תורת הגזע הנאצית, הנהגנו הפרדה בין חיילים שחורים ללבנים בצבא שלנו ועקרנו מביתם שבחוף המערבי והעברנו [למחנות ריכוז](#) בתוך הארץ עשרות אלפי אזרחים שכל חטאם היה מוצאם היפני; הפכנו את עצמנו למשתפי פעולה של הקצבים ממיידנק כשהסכמנו להכניס לארצנו רק מספר זעום של יהודים מאירופה שביקשו כאן מקלט; שלטנו בברוטליות בהודו והכנסנו לכלא את מנהיגי העם ההודי, שללנו מהם זכויות אזרח בסיסיות, [חוללנו שם רעב](#) בשנה הקודמת שהביא למותם של מאות אלפי אנשים; וגם –

אבל זה מפלצתי, אתם אומרים? אנחנו, העם, לא עשינו את הדברים האלה. הם נעשו בידי קומץ מנהיגים פוליטיים, ורוב האמריקאים, הבריטים ואולי (מי יודע?) הרוסים מגנים אותם ותומכים במדיניות הפוכה. ואם אינם מגנים, זה רק משום שלא היתה להם הזדמנות להיחשף למציאות הזאת ולפעול נגדה. בכל אופן, אני לא יכול לקבל אחריות למעשי זוועה כאלה. אני ורוב האנשים שאני מכיר מתנגדים בתקיפות למדיניות כזאת ואף הבענו את התנגדותנו באופן קבוע מעל דפי ה"ניישן" ומעל בימות הנואמים של "[איחוד הפעולה הדמוקרטית](#)".

בדיוק כך. והגרמנים יכולים לומר אותו דבר. ואם תאמרו, למה לא נפטרנו מהיטלר אם סלדתם מהמדיניות שלו, הם יוכלו להשיב: אבל אתם (באמריקה ובאנגליה לפחות) הייתם רק צריכים להצביע נגד הממשלה שלכם ולהחליף אותה, בעוד שאנחנו סיכנו את חיינו אם רק פצינו פה נגד הממשלה שלנו. ובכל זאת, אתם הבריטים סבלתם את צ'רצ'יל במשך חמש שנים ואתם האמריקאים בחרתם את רוזוולט שלוש פעמים ברוב עצום.

עובדה נוראה היא, ועדיין עובדה, שרק מעט אנשים הם בעלי דמיון ורגישות מוסרית כאלה שיחושו נסערים לנוכח פעולות שבהן לא נטלו חלק בעצמם (ועל כן אינם חשים אחריות מוסרית כלפיהן). קנה המידה והמורכבות של הארגון הממשלתי המודרני וריכוז הכוח הפוליטי בפסגה מדירים את רוב האוכלוסיה מהשתתפות בפעולות כאלה. כמה קולות איבד רוזוולט בקלפי בגין מדיניות הפליטים שלו? איזה נזק פוליטי נגרם לממשלת צ'רצ'יל והלייבור בגין יחסה להודו, או הרעב בבומביי בשנה שעברה? איזה אחוז מהאלקטורט האמריקאי מוטרד עמוקות מן הרעב ההמוני של האיטלקים תחת הכיבוש של בעלות הברית? כמו שאומרים הצרפתים, לשאול את השאלות האלה זה לענות עליהן.

7. המשמעות הפוליטית של אחריות קולקטיבית למלחמה

התיאוריה בדבר האחריות הקולקטיבית של העם הגרמני למעשי הנאצים לא רק מתעלמת מן השסעים העמוקים בין הנאצים לעם אלא גם אוטמת אותם מחדש.

(1) לו היתה התיאוריה נכונה, היינו מצפים לראות את בני העם הגרמני מתייצבים מאחורי הנהגת המלחמה הנאצית בצייתנות, אם לא בהתלהבות. בפועל, על פי נתונים גרמניים רשמיים ("ניו יורק טיימס", 20 בדצמבר, 1944), הוצאות להורג בידי "בתי דין עממיים" (לרוב בעוון בגידה ושאר עבירות נגד המדינה) נסקו ב-5,000% בארבע השנים הראשונות של המלחמה: מ-99 ב-1939 ל-1,292 ב-

1941 ול-5,336 ב-1943. הנתונים האלה לא כוללים את עונשי המוות בבתי המשפט הרגילים או את אלפי הגרמנים שהוצאו להורג מדי שנה ללא משפט בידי הגסטפו, הוואפן אס.אס. וכד'. הנתונים מ-1944 עדיין אינם זמינים אבל כנראה גבוהים בהרבה מ-1943: האומדנים של ההוצאות להורג אחרי ניסיון ההתנקשות בהיטלר בקיץ שעבר עומדים על עשרות אלפים. עיתונאי נייטרלי שזה עתה חזר מגרמניה כותב במגזין ה"ניו יורק טיימס" (24 בספטמבר, 1944): "אחרי שהכריזו על "ניוד טוטאלי" כשלב ב"מלחמה הקדושה של כל העם", ציוו המנהיגים על כל הנאצים לדווח לאלתר לגסטפו על כל התבטאות תבוסתנית שהיא... יותר ממאה מחברי לעבודה ומכריהם נעלמו לאחרונה, מבלי להשאיר עקבות". גם אם נניח שיש מעט התנגדות מאורגנת לנאצים בתוך גרמניה, עובדות כאלה מלמדות שהדלק שממנו יזנקו להבות המהפכה האנטי-נאצית כבר מוכן, אם יבוא במגע עם הניצוץ הנכון. אבל קשה לומר מי חרד יותר מאותו ניצוץ, הנאצים או שלוש המעצמות.

(2) נראה שמאז 1934 לא נהנו הנאצים מתמיכה ציבורית כה רחבה כמו היום. גבלס ורוזוולט מסכימים לפחות על עניין אחד: שגורלו של העם הגרמני זהה לגורלם של הנאצים. מצד אחד, ישנם הנאצים שמארגנים תנועת מחתרת עממית שתשמור על אש המאבק נגד בעלות הברית שנים אחרי המלחמה, מצביעים על [תכנית מורגנטאו](#) כעל עדות מוחצת לקנוניה היהודית נגד גרמניה, ואומרים לעם הגרמני – ויתרונם החדש הוא בכך שהתעמולה הפעם נכונה – שאין אלטרנטיבה זולת מאבק עד הסוף המר תחת הנהגתו של היטלר. מצד שני, ישנן שלוש המעצמות, שמתעקשות על "כניעה ללא עוררין" (נוסחה שפותחה, יש לציין, לא בידי סטלין הרודן או צ'רצ'יל השמרן אלא בידי ידידו של האיש הפשוט, רוזוולט), מציעות לשעבד מיליוני גברים גרמנים, להחזיר את גרמניה לשלב חקלאי קדם-תעשייתי, וכיוב'. כך שמשני צידי קו החזית, המסר שבני העם הגרמני מקבלים הוא שהסיכוי היחידי שלהם להינצל הוא אם הנאצים ישרדו, שהנאצים הם **גרמניה** (טענה נוסנה של הנאצים שעד לאחרונה לא עלה בידיהם להפכה לנחלת הכלל).

שהרי אחת התוצאות המוזרות של גישת ה"כולם אשמים" של אותם אנשים אשר מצהירים על התיעוב העמוק ביותר לנאציזם, היא שהנאציזם (או כל חלופה שקולה שלו) יהפוך, באופן הגיוני, לצורת המשטר ה**פוסט-מלחמתי** בגרמניה המובסת. זה מצטייר בבירור כשבוחנים את התיאוריה ה"אורגנית" המשוכללת ביותר על אודות גרמניה, שמקורה, כמה הולם, בעמיתו של הנאציזם - המשטר הרודני ברוסיה. מוסקבה מפיצה שנאת גרמנים באשר הם (ולא רק נאצים) ומעלה את ההצעות הקיצוניות ביותר לטיפול בגרמניה לאחר המלחמה, ובאותה שעה ממש מעודדת את הלאומנות הצבאית הגרמנית באמצעות [מועצת הקצינים של פון שטידליץ](#). סתירה? רק למראית עין. התיאוריה ה"אורגנית" מובילה היישר לשימור מעמדם של הנאצים ובני האצולה כשליטי העם הגרמני. ההיגיון הוא זה: כולם אשמים; לכן, אף אחד אינו אשם יותר מאחר; לכן, הנאצים ובני האצולה אינם אשמים יותר מיריביהם; לכן, אם זה נוח – וזה **נוח** – מותר לשמר את אחיזתם של הנאצים ובני האצולה בשלטון (להוציא בודדים שמוצאים להורג לצרכי ראויה).

כשם שסטאלין משתמש בגנרלים כך אייזנהאור משתמש באס.אס. ובמשטרה הנאצית. "בגרמניה לא תהיה אהדה", הצהירה פקודת היום של אייזנהאור ב-12 באוקטובר, 1944, "אנחנו נכנסים ככובשים".¹⁵ התוצאה ההגיונית של הפקודה הזאת דווחה ב"טריביון" של לונדון ב-24 בנובמבר,

¹⁵ פקודת היום של אייזנהאור הולידה אירועים עתירי לקחים, כמו זה שדווח על ידי טוראי בכוחות הכיבוש, בגיליון "פוליטיקה" מספטמבר 1945: "גמרנו לאכול ונשארה כמות גדולה של אוכל. ילדים בגיל 6-10 עמדו מסביב בתקווה לקבל קצת פירורים. אז חפרנו בור וקברנו את האוכל". זאת משום שלפי הגרסה הטהורה ביותר של דוקטרינת "אחריות העמים", אין שום הבדל מוסרי בין ילדים למבוגרים. "האם ענישת כל הגרמנים לא תמייט סבל מיותר על מיליוני ילדים גרמנים שאינם אחראים בשום אופן לפשעים של הוריהם?", כך שאל משהו בקהל את רב-סרן ארווין לסנר במהלך עימות בינו לבין דורותי תומפסון ב-1945. "כמובן", הוא הודה, או בעצם הדגיש, "הילדים הגרמנים החפים מפשע האלה הם החיילים הפוטנציאליים של מלחמת העולם השלישית, ממש כפי שהילדים הגרמנים התמימים שקיבלו אוכל אחרי 1918 שירתו מאוחר יותר בצבא של היטלר בהצלחה יתירה". בימים אלה, הגנרל אייזנהאור (ובלי ספק הרב-סרן גם) מוקיר את

1944: "כתבים בחזית מדווחים שבכל רחבי האזורים האמריקאיים והבריטיים נתלו כרזות המודיעות על פירוקם של 52 ארגונים נאציים. אבל המספר הזה אינו כולל את כל הארגונים. חלקם צוו לשוב לתחנות ולבסיסים שלהם ולחכות לפקודות נוספות. ביניהם – הנוער ההיטלראי, המשטרה הנאצית והאס.אס." כמה מחסידי הגישה של "כולם אשמים" מרחיקים לכת וטוענים שהגרמנים כה נתעבים שהם ראויים להישלט לנצח בידי הנאצים! כך הגרסה הקיצונית ביותר של אנטי-נאציזם הופכת לניגוד הדיאלקטי שלה.

זהו, אם כן, האפקט של תיאוריית האחריות הקולקטיבית על העם הגרמני. תוצאות אסוניות לא פחות יש לה על העמים של בעלות הברית. בקיץ שעבר כולם חשבו שהמלחמה באירופה תסתיים עד הסתיו. האנגלים והאמריקאים זינקו מנורמנדי ודהרו ברחבי צרפת במרדף אחרי הצבא הגרמני המעורער; הרוסים התקדמו בכל החזיתות שלהם; ניסיון התנקשות בהיטלר כמעט וצלח; מצב הרוח הכללי בגרמניה היה פאניקה ואובדן אמון בהנהגה של היטלר. ברגע ההוא, לא נדרש הרבה לחץ פוליטי כדי לחלץ את העם מידי הנאצים ולהכניע את כל מבנה השלטון. במקום להפעיל את הלחץ הזה, בעלות הברית דבקו במדיניות ה"כניעה ללא עוררין", שבה שובצו ברוב חן קישוטים כמו תכנית מורגנטאו. הם הצליחו במה שנאומיו הקדחתניים ביותר של היטלר כשלו: לשכנע את הגרמנים שהתקווה היחידה שלהם היא לעמוד איתן מאחורי הנאצים. כדי לוודא שהעם הגרמני לא יחמיץ את המסר, הפיקוד העליון האמריקאי העלה הפקה מיוחדת באאקן, העיר הגדולה הראשונה בגרמניה שחיילינו הגיעו אליה. על אאקן הגנה אוגדה בודדת של כוחות באיכות נחותה, מתוגברת ביחידת אס.אס. אחת וכמה חיילים מפלוגות מבצר. המגינים שיתפו פעולה לחלוטין עם התוקפים. במשך שבוע, העיר המוקפת באוגדות אמריקאיות ויחידות ארטילריה הופצה והופגזה. לבסוף היא נכבשה "בדרך הקשה", בפלישה רגלית מאסיבית בגיבוי טנקים ואלוהים יודע מה עוד. מבחינה צבאית, לא ממש מבריק. אבל מבחינה פוליטית, היה בזה היגיון: העיר הפכה לעיי חורבות, אלפים מתושביה נהרגו (וגם מספר לא קטן של אמריקאים), והמסר נקלט בכל רחבי גרמניה (וגם באמריקה) – מה מחכה להם (וגם לנו).

אין טעם אפילו לנסות להוכיח שמבחינה צבאית, "מדיניות אאקן" יעילה פחות ממדיניות שתנתק את העם הגרמני מן הנאצים, שגם תחסוך במספר עצום של חי" אמריקאים, בריטים ורוסים. אבל ממתני ניתן פתחון פה לשיקולים צבאיים טהורים כשעל המאזניים מונח העסק הרציני של הפוליטיקה (למעט, כמובן, גנרלים מעוטרים שמטיפים למפגינים לא לשבש את "המאמץ המלחמתי")? שלוש המעצמות רוצות שהדברים יתנהלו כסדרם, כשנציגי ההמונים הנבחרים מושלים בכיפה; הן אינן חפצות בתנועות עממיות בלתי רשמיות בצד שלהן וגם לא בצד הנגדי. רק עיתונאי ליברלי עשוי לטעון בפניהם ברצינות שניתן היה להשיג ניצחון צבאי מהיר יותר באמצעות זירוז הפיצול הפנימי בגרמניה. הם כולם מודעים לכך, אבל כמעמד שליט אחראי, לא יפקירו את עקרונותיהם לטובת יעילות צבאית.¹⁶

בני העם הגרמני, שכן הוא זקוק להם בצבא שלו בנאט"ו, ולכן זה בבחינת יתרון ולא חסרון שהילדים הגרמנים הם "חיילים פוטנציאליים של מלחמת העולם השלישית". בתוך שבע שנים, הגרמנים עברו טרנספורמציה מחיות טרף למגיני הדמוקרטיה, והרוסים עברו טרנספורמציה הפוכה.

באופן אישי, הגישה של לואי ה-14 יותר לטעמי. צרפת היתה במלחמה עם אנגליה כאשר נבנה המגדלור השני של אדיסטון בתחילת המאה ה-18. קברניט של אוניה צרפתית לקח בשבי את הפועלים והעביר אותם לבית סוהר בצרפת. לואי ה-14 גילה זאת כשפנה אליו הקברניט לקבל תגמול. "מלך השמש" זעם. "יש לי מלחמה עם אנגליה, לא עם המין האנושי", הוא הכריז בסגנון מלכותי. הוא שילח את פועלי אדיסטון חזרה לאנגליה עם מתנות לרוב, ולתאי הכלא שלהם הכניס בתבונתו את הקברניט וצוותו.

¹⁶ לא! לא! הבלי ילדות מרקסיסטיים! זאת כלל לא שאלה של "נציגי העם הנבחרים מושלים בכיפה"; זה הרבה יותר עמוק ממושגי מלחמת המעמדות הארכאיים האלה, שהיו מעמיקים לפני מאה שנה אבל כעת הם שטחיים ומטעים. האיום היחידי על השלטון הנאצי בתוך גרמניה בזמן המלחמה הגיע לא מכיוון ההמונים אלא מבין שורות המעמד העליון: קנוניות הגנרלים ואנשי האצולה, ועוד שני פוליטיקאים ליברלים, שהגיעה לשיאה בכמעט-התנקשות בהיטלר באוגוסט 1944. רוקמי הקשר ביקשו להפיל את הנאצים ולהתפייס עם שאר העולם כיוון שהיו משוכנעים (ובצדק) שהיטלר מוליך את גרמניה לאבדון. בעיני רוחם ראו גרמניה קפיטליסטית לא מאד שונה מזו שלנו (או מממשלת בון הנוכחית, לצורך העניין)

"המלחמה המודרנית", כתבה סימון וייל, "מצטיירת כמאבק שמנהלים כל מנגנוני המדינה כנגד כל מי שמספיק מבוגר לשאת נשק... הטעות הגדולה כמעט בכל המחקרים על המלחמה... היתה לראות בה אירוע מתחום יחסי החוץ, בעוד שהיא בעיקר אקט של מדיניות פנים, האקט הזוועתי מכולם" ("פוליטיקה", פברואר 1945).

העמים השונים בעולם הולכים ומאבדים שליטה על מעשי הממשלות "שלהם", בה בשעה שהם מזוהים יותר ויותר עם אותן ממשלות. אם לנסח זאת קצת אחרת, ככל שהאחריות **המוסרית** של האדם הפשוט פוחתת (בהנחה שדרגת האחריות המוסרית עומדת ביחס ישר לדרגת חופש הבחירה), כך האחריות **הפרקטית** שלו גדלה. במשך מאות בשנים, עד עכשיו, לא היו יחידים כה חסרי השפעה על מעשי הקולקטיב הלאומי שלהם ובמקביל מוחזקים כה אחראים למעשים אלה.

מי יחלץ את העם מן הסתירה המייסרת הזאת, שאין הדעת סובלתה? לא המגן המסורתי, תנועת הפועלים. ברוסיה היא כבר לא קיימת, ובשתי הדמוקרטיות הבורגניות הגדולות, היא איבדה זה כבר קשר עם האידיאלים הדמוקרטיים והאנושיים שפעם הנחו אותה. בסתיו שעבר, קונגרס האיגודים המקצועיים בבריטניה אימץ ברוב של 5:1 הצהרה, לפיה העם הגרמני אחראי לפשעי הנאצים. שבועות ספורים לאחר מכן התקבלה החלטה בקונגרס האיגודים התעשייתיים (CIO) באמריקה: "העם הגרמני חייב... לכפר על הפשעים והזוועות שהמיט על כדור הארץ". נעלמה הסולידריות הבינלאומית של מעמד הפועלים, והפועלים ברחבי העולם, כולל ובמיוחד בברית המועצות, הפכו להיות מוטרפי לאומנות – **בתוקף היותם פועלים מאורגנים** – לא פחות מן המעמדות השליטים.

עלינו להרחיק מבט ולהעמיקו כדי להיחלץ מן הדילמה של אימפוטנציה פוליטית הולכת וגדלה לצד אחריות פוליטית הולכת וגדלה. עלינו להביט אל המהות האנושית שלנו ולאתר בה כבוד רגיש ומחוייב יותר לאנושיות של עצמנו ושל עמים אחרים.

העיתונאי הרולד דני מספר ב"ניו יורק טיימס" של ה-18 בפברואר, 1945, את סיפורו של טוראי אס.אס. שבוי. הוא היה חקלאי אוקראיני צעיר שגויס בכפייה לאס.אס. בזמן שהגרמנים נסוגו מרוסיה בקיץ שעבר. מואס בכל, אדיש, נטול עניין אפילו באיתור משפחתו, הוא "נראה כמי שאין בליבו משטמה או חיבה, רק מעט טינה... על כל השאלות הוא משיב: 'אני לא יכול לדעת כלום על זה. הכל כל כך מבולבל'. הוא נראה ומתנהג כאדם הנתון בהלם קיצוני". אבל האוקראיני-חקלאי-איש-אס.אס. למד דבר אחד, וזה היה השיפוט הערכי היחידי שנחלץ ממנו: "כולנו בני אנוש. אם היה לנו שלום, אם אנשים היו עובדים ביחד, אולי הם היו חברים. אבל עכשיו –".

(פורסם לראשונה ב-Politics, מארס 1945. תרגום: עידן לנדו)

ובטח לא מהפכה חברתית. אך כוחו של רעיון "אחריות העמים", כפי שבא לידי ביטוי בדרישה של רוזוולט ל"כניעה ללא עוררין", היה כה חזק, שהם לא זכו לשום עידוד או תמיכה מצד בעלות הברית בניסיונם לקעקע את שלטון היטלר מבפנים.

אחרית דבר / עידן לנדו

בסוף קריאת "אחריות העמים", ואולי עוד קודם לכן, הקורא מבין שהכותרת טמנה לו מלכודת. אין דבר כזה, "אחריות של עמים". מקדונלד מחדד את התובנה הזאת ומבסס אותה בשלל דוגמאות מאירות עיניים (והופכות קרביים) מן הצד "שלנו" ומן הצד "שלהם". במהלך מקביל, מקדונלד מזכיר לנו, שוב באמצעות דוגמאות חיות, שאנו חיים בתקופה שבה הפשעים שנעשים נגד אנשים חפים מפשע קיבלו ממדים מפלצתיים. המתח הזה – בין הפשעים הבלתי נסבלים לבין היעדר האחריות עליהם – הופך את הקריאה במסה הזו לחוויה כמעט מכאיבה. אבל מקדונלד לא "המציא" את המתח הזה: הוא רק הפנה זרקור, חד וחרף, אל תכונה מובנית של המלחמה בעולם המודרני. הלקחים מן הדיון שלו חורגים הרבה מעבר להקשר ההיסטורי המסוים שבו הוא נכתב, ומכאן חשיבותו. למעשה המסה של מקדונלד היא נקודת פתיחה מצויינת לכל דיון שנוגע בזהות קולקטיבית, באלימות מאורגנת, בחופש הבחירה, בנטילת אחריות ובהטלת אשמה. נקודת פתיחה ולא נקודת סיום, כיוון שמקדונלד משאיר הרבה שאלות פתוחות. אבל אלו שאלות ל"מתקדמים", ויש לקנא במי שמסוגל לשאול אותן; רובנו מדשדשים במי אפסיים מוסריים ובמכשלות מנטליות שמקדונלד צולח באומץ. כדאי אם כן להבין את משמעות המהלך הקוגניטיבי-מוסרי-רגשי המתבצע ב"אחריות העמים" לפני שמנסים להביט מעבר לו.

לפני הכל, צריך לזכור את ההקשר ההסטורי של כתיבת המסה: סוף 1944, תחילת 1945. מלחמת העולם השנייה עדיין מתנהלת במלוא עוזה במרכז אירופה ובמערבה וכן באיי האוקיאנוס השקט. פצצות האטום יוטלו על הירושימה ונגסאקי רק בעוד חצי שנה. הסוף כבר ידוע: בעלות הברית ינצחו. אבל במקביל מתחיל להתברר המחיר הנורא של הניצחון הזה, מאות ערים שהפכו לעיי חורבות, מיליוני הרוגים, רובם אזרחים, המוני פליטים שגודשים את הכבישים וערי השדה. וכמובן, השמדת יהודי אירופה.

מקדונלד פותח את המסה דווקא בתיאור די נרחב של זוועות מחנות הריכוז וההשמדה. צריך כמובן לזכור שהידיעות הפומביות הראשונות על מחנות ההשמדה התפרסמו במערב רק במהלך 1944 (ידיעות חשאיות התקבלו עוד קודם לכן), וגם אז הן לא הפכו לנחלת הכלל. בשעה שמקדונלד כותב את הדברים, עדיין אין מושג מוכר של "שואה" בספירה הציבורית וממדי האסון, על פרטיו המחרידים, אינם ידועים לרוב קוראיו. על כן התפקיד העיקרי של פתיחת המסה הוא דיווחי-עיתונאי, לאו דווקא פולמוסי. חשוב לומר זאת משום שקריאה בדיעבד תתפתה לראות בפתיח הזה מהלך רטורי "מאזן", שבו מקדונלד מוכיח לקוראיו, לפני שהוא מלקה אותם בשוטים ובעקרבנים, שהוא עדיין פטריוט, ושהוא מבין שהנאצים גרועים יותר מהאמריקאים. זה מובן מאליו וזה לא העניין. חשוב למקדונלד להציג תמונה אמינה של מלוא טווח הרוע האנושי, מפורטת ככל שהעדויות החלקיות שבידיו מאפשרות זאת. חשוב לו באופן כללי כי הוא אינו רואה כל סתירה בין תפקידו כאינטלקטואל לבין תפקידו כעיתונאי; וחשוב לו ספציפית בהקשר של המסה, משום שרק על רקע הזוועות האלה יורגש כל כובד משקלה של דילמת האחריות ללא אחראים, שתנוסח בהמשך.

ובכל זאת, ככל שמתקדמים בקריאה, מתחוויר והולך שעניינה העיקרי של המסה איננו לתבוע מהגרמנים חשבון נפש – אלא מן האמריקאים ובעלי בריתם (ובכך היא אינה שונה ממרבית המסות באוסף הרשימות הנושא את שמה, שכותרותיהן, בין השאר הן "טבח מן האוויר", "הפצצה", ו"זוועה – שלנו או שלהם?"). מקדונלד מבין את תפקיד האינטלקטואל כפי שהיה מאז ומעולם (כנראה מימי נביאי התנ"ך): להתריס נגד השלטון **שלו**, לעורר את המצפון של הקהילה **שלו**. רשימה אחרת באותו קובץ נקראת "אחריות האינטלקטואלים", כותרת שנתן נועם חומסקי 22 שנים מאוחר יותר [למסה](#) [מפורסמת שלו](#) על שתיקתה של האליטה האינטלקטואלית והתרבותית באמריקה לנוכח פשעי המלחמה הנוראים שחוללה אמריקה בוייטנאם באותן שנים. חומסקי פתח את המסה שלו בציטוט

ממקדונלד כדי להראות שהדילמות שהוא הצביע עליהן ב-1945 עדיין ניצבות מולנו, במלוא חריפותן. מיותר כמעט לציין שמה שהיה נכון ב-1967 עדיין נכון בימינו; מקדונלד באמת חשף איזשהו קוד גנטי קבוע בלב הקשר הארוך הזה בין חברת ההמונים המודרנית לאלים מאורגנת.

מקדונלד בונה את הטיעון שלו בשלושה נדבכים. ראשית, **קביעה עובדתית**, ולפיה הגרמני הממוצע (שלא היה בשורות האס.אס. ולא נחשף למנגנון ההשמדה) אינו יכול להיות מוחזק אחראי לפשעי הנאצים; שנית, **טענה אנליטית**, ולפיה רעיון "אחריות העמים" מפליל את האמריקאי והבריטי הממוצעים בגין פשעי המלחמה של ממשלותיהם לא פחות משהוא מפליל את כלל הגרמנים; ולבסוף, **מסקנה מוסרית-פוליטית**, ולפיה... המממ... לא ברור. הנדבך השלישי נותר תלוי באוויר, לא מפורש ולא מפוענח, להוציא אמירה לקונית או שתיים בסוף המאמר. השתיקה הזאת של מקדונלד בדיוק בשלב שבו מתבקש להפיק את הלקח המוסרי והפוליטי מן הדברים הנוקבים שלו היא מטרידה מאד. בסוף הדברים אחזור אליה ואנסה להבין אותה ואולי אפילו לדובב כמה מלים מתוכה.

הקביעה העובדתית לגבי מידת השותפות של הגרמנים בפשעי הנאצים לוקחת אותנו אל ליבו של ויכוח היסטוריוגרפי שפרץ מיד עם תום המלחמה ולא פסק עד ימינו. במהלך אותו ויכוח נחשפו עובדות רבות שלא היו ידועות למקדונלד על היקף שיתוף הפעולה של החברה האזרחית הגרמנית עם הנאצים. אבל נשים לב לאבחנה בין שתי שאלות: מה ידע הגרמני הממוצע על ההשמדה, ומה יכול היה לעשות מי שידע? בעוד שיש מחלוקת גדולה על השאלה הראשונה, אין כמעט מחלוקת על השניה: בתחומי המדינה הטוטליטארית, וביתר שאת בתקופת המלחמה עצמה, שבה הגיע הטרור הפנימי של הגסטפו לשיאו, הגרמנים מן השורה היו יכולים לעשות מעט מאד נגד השלטון הנאצי. האופוזיציה נמחקה לחלוטין וכל מי שרק העז להתבטא נגד השלטון שילם על כך בחייו. כפי שכותבת חנה ארנדט במאמר שמקדולנד מצטט, לא מרד היה פתוח בפניו של מי שכבר עמד על שותפותו לפשעים, אלא התאבדות.

עם זאת, מקדונלד כנראה המעיט הן באומדן מספר הגרמנים שידעו מה קורה והן בהיקף הידיעה שלהם. בשונה מן התמונה שהצטיירה לו בסוף המלחמה, סוכני הרצח וסייעניהם **חרגו הרבה** מעבר ליחידות המוות של האס.אס. מבלי להיכנס לעובי הוויכוח הזה (שבו אין לי מומחיות), די אם נניח שכל הילדים בגרמניה בשנות המלחמה, מרבית הנשים, וככל הנראה גם מרבית הגברים (כלומר, מי שלא נשלח לחזית ולא הועסק בפקידות הנאצית) לא ידעו דבר על ההשמדה; ממילא לא היו יכולים לשאת באחריות כלשהי. באשר לאלה שידעו, או היו יכולים לנחש, קיים תחום אפור נרחב למדי שמעורבות בו דרגות ידיעה שונות, דרגות אוטונומיה שונות (פקיד זוטרי לעומת מפקד בכיר) וכד'. גם בנתח הזה, חופש הפעולה וההתנגדות היה די מצומצם, וניתן בעיקר לקצונה הגבוהה. ואכן, ניסיון ההתנקשות בהיטלר הגיע משורות הקצונה הגבוהה ולא מתוך "פשוטי העם".

[ההשוואה שעורך מקדונלד בין דרגת האחריות של הגרמנים לפשעי הנאצים לבין דרגת האחריות של הלבנים בדרום ארה"ב למעשי הלינץ' בשחורים מאלפת, הוכחה מצוינת לכך שגם מי שמכיר במפורש בייחודיות של פשעי הנאצים חושב ש"יותר להשוות" ואפילו "צריך להשוות"].

70 שנה אחרי, הדברים האלה עדיין אינם נעימים לאוזניים יהודיות. הזיהוי האוטומטי בין נאצים-אז לגרמנים-אז, בין גרמנים-אז לגרמנים-היום, הוא מרכיב לא מודע בזהותם של ישראלים רבים. הזיהוי הזה מאפשר לנו להטיל את רשת האשמה למלוא רוחב האומה הגרמנית מבלי לטרוח בזוטות כמו דיוק היסטורי. אבל מי שהתבונן מקרוב גילה, לחרדתו, ששאלת האשמה והאחריות בגרמניה הנאצית הסתבכה עד כדי אי-פתירות, הודות להתלכדות מוזרה ומעוררת אימה בין התעמולה הנאצית לתעמולה המערבית. מקדונלד מושפע כאן מחנה ארנדט, ולכן כדאי לצטט אותה **במקור**:

"האימה הקיצונית שבה אנשים הגונים מגיבים כאשר נושא גרמניה עולה לדיון... נובעת מן המכונה האדירה של רצח המוני אדמיניסטרטיבי, שאליו נרתמו בכוח לא רק אלפים ספורים, אפילו לא רק כמה עשרות אלפים של רוצחים נבחרים, אלא עם שלם. באופן שבו הימלר הכין את הקרקע לתבוסה, כל אחד היה תליין, קורבן או אוטומט, הצועד קדימה על גוויות חבריו – שנבחר תחילה מתוך פלוגות הסער ומאוחר יותר מכל יחידה בצבא או ארגון המוני. העובדה שכל אחד, בין אם הוא מעורב ישירות במחנה השמדה או לא, אנוס להשתתף באופן כלשהו בהפעלתה של המכונה הזאת של רצח המוני – זאת העובדה המזעזעת... הצורך האנושי בצדק ניגף בפני רתימתו של עם שלם למטרה הזאת [של רצח המוני]. אם כולם אשמים, אף אחד אינו יכול לעמוד למשפט".

הדברים האלה מהדהדים כמובן את "אייכמן בירושלים", 18 שנים מאוחר יותר (אף כי ארנדט סברה שאייכמן ראוי גם ראוי לעמוד למשפט). העובדה שהדעת אינה יכולה לסבול אותם אינה גורעת מנכונותם – לכל היותר, היא גורמת לרובנו לעקוף את המוקש המוסרי הזה ולהדחיק את משמעותו. אבל מקדונלד מיישיר אליו מבט כשהוא כותב: "העולם הופך למקום מסוכן ומעורר אימה, שבו כוחות חברתיים עלומים מניעים אנשים כמרינוטות לבצע מעשים נוראים, עולם שבו האשמה היא אוניברסלית וחסרת משמעות כאחד. למרבה הצער, העולם הוא באמת מקום כזה." ברקע הדברים האלה נמצאת הדינמיקה הפסיכולוגית של התנייה התנהגותית תחת שליטה מוחלטת; מקדונלד מזכיר את התיאור הנוקב של אסירי בוכנוואלד ודכאו, פרי עטו של ברונו בטלהיים, שחי במחנות האלה כשנה (מאוחר יותר האבחנות האלה זכו לתהודה רחבה הודות למחקריהם של הפסיכולוגים החברתיים מילגרם וזימברדו).

תיכף נחזור לקביעה הזאת, "למרבה הצער, העולם הוא באמת מקום כזה". מקדונלד נוקט כאן, לדעתי, הפרזה רטורית שהוא עצמו אינו מאמין בה לגמרי. אבל זו רק הפרזה, לא בדיה, ויש בה גלעין עיקש של אמת. חברת ההמונים המודרנית על הארגון הביורוקרטי המסובך שלה, על ביזור הפונקציות השלטוניות שבה, על ההפרדה המוחלטת שבין הוגי האלימות למוציאים לפועל, על מנגנוני התעמולה ומיסוך המציאות שבה – היא חברה שמערערת מן היסוד את קריאת המציאות והבנתה ואת מושגי האחריות והאשמה הקלאסיים. המציאות מספקת דוגמאות למכביר. מהנדס ייצור בחברה שמספקת אמצעים לפיזור הפגנות למשטרה – האם הוא שותף למדיניות הנישול של הבדואים בנגב? תצפיתנית שמאתרת תנועה חשודה בקרבת גדר המערכת בעזה, ובעקבות התראתה נורים למוות חקלאים תמימים – האם היא שותפה לפשע? אזרח שמממן מכיסו ערוצי תקשורת מרכזיים שנמנעים באופן שיטתי מסיקור של פינויים בכוח של זכאי דיור ציבורי מביתם וזריקתם אל הרחוב – האם הוא שותף לעוול (וגם מוודא שלא יידע עליו)?

השאלות האלה אף פעם אינן טריוויאליות ואין להן תשובה אחידה. כמובן שלא משתמע מכך שעדיף לוותר מראש ולפטור מאחריות את כולם, מן המעגל הקרוב ביותר ועד הרחוק ביותר ממוקד העוול. אבל זה כן אומר שלא תמיד נצליח להגיע לתשובות ממצות; מעתה וכנראה עד עולם, הספק יהיה בן לוויה קבוע לכל התבוננות מוסרית ביחיד.

נעבור כעת לטענה האנליטית של מקדונלד, שגוזרת גזירה שווה בין אזרחי בעלות הברית ואזרחי גרמניה באשר לאחריותם כלפי מעשי הממשלות שלהם. מקדונלד מצרף אל הטענה הזאת דיון בתורת "המדינה האורגנית" של היגל. הצירוף הזה מוקשה ואפילו מעורר תמיהה. אבל הבנה אמיתית שלו, לדעתי, תבהיר לנו את התובנה המעמיקה ביותר של המסה.

שורה של תיאורי מקרה – כולם מאירי עיניים – משמשים את מקדונלד להראות כיצד חופש הפעולה של הפרט נמחק לגמרי בתוך מכונת המלחמה המודרנית. מי שמשחרר פצצות מעל ערים צפופות אוכלוסין, מי שסתם נהרג מפיצוץ של אניית תחמושת, מי שנופל בשבי ונשלח להילחם נגד עמים

שמעולם לא היה לו סכסוך איתם – כולם משבשים את הרצף מודעות-בחירה-פעולה-אחריות-אשמה בנקודות שונות לאורכו. התרוקנות האחריות של הפרט, לפי מקדונלד, היא היבט **אובייקטיבי** של התפקוד בחברת ההמונים, וביחוד בשעת מלחמה.

ההיבט הזה, כך נראה, חי בהרמוניה עם מושג "אחריות העמים", שיונק את השראתו מתורת "המדינה האורגנית" של היגל. במדינה הזאת הפרט נמחק לחלוטין; כל מה שהופך אותו לפרט – תודעה, מצפון, חופש בחירה ואישיות – מושלך על המדינה (וגילומה הפרסונלי, השליט), שהפרט מרגע זה הופך לחומר בידיה. למותר לציין שהדוקטרינה האנטי-הומנית הזאת (בתוספת סנטימנטים פולקיסטיים קדומים יותר, מן הרומנטיקה האירופאית) היתה המסד האינטלקטואלי של הפשיזם האירופאי. היגל היה הפשיסט הפוליטי הראשון.

בנקודה הזאת מקדונלד אומר לנו: **אנחנו** נגועים בתועבה הזאת לא פחות **מהם**. כשם שרעיון "אחריות העמים" **מטיל** אשמה קולקטיבית על כל בני העם הגרמני בגין פשעי הנאצים, כך הוא **פוטר** באופן קולקטיבי את כל בני העם האמריקאי מפשעי ההנהגה הפוליטית-הצבאית שלו – החרבת עשרות ערים בגרמניה ויפן ורציחתם של מאות אלפי אזרחים חפים מפשע.

איך? פשוט מאד. אם אין אחריות אישית, אם המחשבה והבחירה מסורות באופן בלעדי לסוכן הפעולה הפוליטי היחיד – המדינה ב"ה'-הידיעה" – אז כל פשע פרטי הופך לפשע של המדינה. בצד **שלהם**, זה מיתרגם להפללה טוטאלית של כל העם. אבל בצד **שלנו**, אם אין אחריות אישית, אם המחשבה והבחירה מסורות באופן בלעדי למדינה, אז כל פשע פרטי מופקע לבעלות המדינה, כך שהאזרחים כולם נקיים. ורק המדינה שלנו – שעושה דברים נוראים בשמנו, אבל פטרה אותנו מאחריות – רק היא אשמה.

חישובו על כך לרגע. התובנה הזאת מזעזעת בפשטותה. אותו רעיון מקולל עומד מאחורי הראייה של האוייב כגוש אחד ובלתי מובחן של אשמה, והראייה של עצמנו כאוסף פרטים צחים כשלג. אותה הפקעה של האחריות האישית, אותה מיסטיפיקציה של הקולקטיב המדומיין – משחירה את האוייב ומלבינה אותו.

ולכן, גם המסקנה פשוטה: התיקון יבוא רק מעקירת רעיון "אחריות העמים" מן השורש. רק חזרה למוסר אישי, רק נטילת אחריות מחדשת על מעשינו, כל אחד ואחת בתחום עשייתו, תשחרר אותנו ממעגל האיבה האינסופי.

אבל כאן מתעוררת התמיהה. הרי קודם לכן מקדונלד טען שממילא, המציאות המודרנית היא כזאת שאחריות הפרט בה מתפוגגת. אם זאת המציאות, מה הפסול בתורת "המדינה האורגנית", שבסך הכל מעניקה צידוק תיאורטי למצב עניינים קיים? הנה מקדונלד עצמו כותב: "הרי המדינה האורגנית איננה רק סיסמה אידיאולוגית בפיהם של בעלי הסמכות; היא משקפת את הארגון האמיתי של המציאות בעולם המודרני". כאן, אני מעז לנחש, מקדונלד לא באמת האמין למה שהוא כתב. שהרי המשמעות העמוקה של אמירה כזאת היא ניהיליזם מוחלט. עולם שהתרוקן מאחריות אישית למעשי פשע הוא עולם שאין בו עוד טעם לעמוד ולצעוק במחאה; ממילא אין בו עוד טעם לכתוב מאמרי תוכחה מסוג המאמרים שממלאים את ספרו של מקדונלד.

ואומנם, בנקודה אחרת במאמר הוא כותב: "הבלבול האנימיסטי מאפיין את מחשבת האדם הפשוט (עם הרבה עזרה מצד שליטיו הפוליטיים) לא רק על אודות היחסים בין אומות אלא גם על אודות היחסים בין המדינה לאזרח הפרטי. בדיוק משום שזו הזירה שבה כוחו האמיתי של היחיד הכי זעום, בה משקיעים השליטים את מלוא מאמציהם להציג את המדינה לא רק כמכשיר בשירות המטרות **שלו**

אלא גם כשלוחה של האישיות של **שלו**. הם חייבים לנסות לעשות כך בגלל הדגש הרב על חופש הפרט, שהמהפכה הבורגנית השרישה בהנחות הפוליטיות שלנו (האם יבוא להן קץ?)."

וזאת כבר פסקה אופטימית. האופטימיות שלה שברירת להחריד, טמונה במילה קטנה בודדה שתלויה מעל התהום: "זעום". הכוח של הפרט אומנם זעום, אבל אמיתי. והשליטים מנסים למחות לחלוטין גם את הזעום הזה, לא להותיר זכר ושריד לכוח הרצון והבחירה של הפרט. את זה הם עושים בשם המדינה האורגנית, בשם אחריות העמים, בשם **אידיאולוגיה** שאומנם הולכת וסוגרת, כל הזמן, את הפער בינה לבין **המציאות**, אבל עדיין איננה זהה למציאות. ואולי אף פעם לא תהיה; כל עוד ניחנו אנשים בכושר המחשבה, יהיה מישהו, בכל מצב, קיצוני ככל שיהיה, שיהיה מסוגל להבחין בין הרצון והצרכים שלו לבין "רצון" ו"צרכים" של ישות מופשטת הקיימת רק מכוח הסכמתו – הסכמה שגם היא נתונה לבחירה.

חיזוק לראייה הזאת אני מוצא במאמר מאלף אחר של מקדונלד באותו קובץ, הנקרא בפשטות "הפצצה", ועניינו פרוייקט הגרעין האמריקאי והטלת פצצות האטום על יפן. מקדונלד בוחן את הפונקציה הפוליטית של המידור הקיצוני והחשאיות של הפרוייקט, שאיפשרו לעשרות אלפי אנשים – מהנדסים, מדענים ואנשי צבא – להשתתף בו מבלי שהם מודעים בכלל למשמעות המוסרית של מעשיהם. מי שעבד בדרגים התחתונים – הרוב המכריע – לא ידע ולא יכול היה לשאת באחריות מוסרית לתוצאות הנוראות של הפרוייקט; כמו רוב הגרמנים, אשמתם היא פיקציה תעמולתית של "אחריות העמים".

אבל, מקדונלד ממשיך, היו גם המדענים שבלב העניין. והם ידעו, והבינו, ורובם המכריע העדיף לא להטריד את עצמו בשאלות מוסריות. גם הגדולים שבהם כשלו: אנריקו פרמי, נילס בוהר, רוברט אופנהיימר, ג'יימס צ'דוויק. אלה ראו עצמם אנשי מדע "טהורים" והפרידו את מחקרם מכל "שימוש פוליטי" שאולי ייעשה בו. חטאם לא יכופר. ובכל זאת, היו גם אחרים. מקדונלד מצטט דיווח שלפיו כמה פיזיקאים "סירבו לעבוד על הפצצה האטומית מחשש שהם יוצרים מפלצת שתשמיד את הפלנטה". ועליהם הוא כותב כך:

"המדענים האלה הגיבו כאנשים שלמים ולא כ"מומחים" מצד פוליטי מסויים. כיום נוטים לחשוב על עמים כאחראים ועל יחידים כמי שאינם אחראים. ההיפוך של שתי התפיסות האלה הוא התנאי הראשון להיחלצות מן המדרון שמוביל לברבריות. ככל שהיחיד יחשוב ויתנהג כאדם שלם (ועל כן אחראי) ולא כחלק פונקציונלי של אומה או מקצוע (ועל כן לא אחראי), כך תגבר התקווה לעתיד. אולי זה זה שיגיון טפשי וחסר-שחר להתעקש על התנהגות כפרט אחראי בחברה שגזרתה אמפוטנציה על הפרט; ואולי זה נבון ומועיל. יהיה אשר יהיה, זהו הסיכוי היחיד לשנות את גורלנו הטרגי כיום."

ובכן, האתגר הוא להיות **אדם שלם**. לרוע המזל, נגזר עלינו להיוולד אל תרבות שמירב מאמציה מוקדשים להפוך אותנו לאנשים חלקיים, לפצל אותנו לפונקציות מבודדות: צרכן, נתין, בן-לאום, עובד, חייל, גבר, אישה, אשכנזי, מזרחי. הפירוק של האדם השלם הוא בד בבד גם פירוק יכולתו לחשוב. פונקציות במכונה אינן נמדדות ביכולת החשיבה שלהן; להיפך, חשיבת-יתר משבשת את הפעולה התקינה של המכונה. אבל רק אדם שלם הוא יותר מסך כל חלקיו הפונקציונליים; רק הוא יכול ליטול אחריות ולשקול אם הוא חפץ לפעול בדרך שהותוותה לו או לא. בכל ההיסטוריה המתועדת והמוכרת לנו, מעולם לא העמידו עצמם **אנשים שלמים** כנגד "אויב קולקטיבי" כלשהו.